

Немања Андријашевић

Универзитет „Лудвиг Максимилијан“
Институт за православно богословље
Минхен, Савезна Република Немачка
nemanja.andrijasevic@gmail.com

УДК: 93/94:929 Слијепчевић Ђ.
27-9 Слијепчевић Ђ.

ПРИМЉЕНО: 28.3.2020.
ОДОБРЕНО: 7.4.2020.

ЖИВОТ И РАД ПРОФ. ДР ЂОКА СЛИЈЕПЧЕВИЋА У САВЕЗНОЈ РЕПУБЛИЦИ НЕМАЧКОЈ 1954–1993

Сажетак: Проф. др Ђоко Слијепчевић (1908–1993) провео је готово половину свог живота као политички емигрант у Савезној Републици Немачкој. Прве две деценије живео је и радио у Минхену, а потом се преселио у Келн, у коме је остао до смрти. У раду су приказани резултати истраживања његове биографије, са посебним освртом на спољне околности у којима је стварао. Скицирање његовог живота и рада потпомогнуто је коришћењем писама из његовог архива, мало познатих заграничних дела, бројним изјавама политичких емиграната или чланова њихових породица, као и сведочанствима служитеља Српске православне цркве у отаџбини и дијаспори. ► *Кључне речи:* Српска православна црква у Немачкој, дијаспора, политички емигранти, економски мигранти, ликвидације власти СФРЈ.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Ђоко Слијепчевић рођен је 23. 3. 1908. године у Самобору, у Херцеговини. После матуре у Богословији у Призрену, дипломирао је на Православном богословском факултету Универзитета у Београду. Био је први кандидат који је у овом училишту одбранио докторску тезу, а затим је и објавио.¹ Потом се запослио на истом факултету као професор историје. Његов политички ангажман — предавања која је одржао против комунизма и Комунистичке партије,² сврставање у десно оријентисане Југословене при Југословенском народном покрету (ЈНП) „Збор“³ краткотрајан

¹ Ђоко Слијепчевић, *Сиван Сиратићимировић, Миштројолић карловачки као њолавар цркве, њосвејни и национално — њолићички радник* (Београд: Влад. Н. Рајковић и комп., 1936).

² Бора Драгашевић, имејл аутору рада, 23. 12. 2016. Он је присуствовао „религиозним предавањима омладини Белих орлова“, које је Слијепчевић држао у Крунској улици у међуратном Београду.

³ Велики број истраживача је пројугословенски десно оријентисан покрет ЈНП „Збор“ окарактерисао као антикомунистички, националистички, монархистички, антикапиталистички, али и антидемократски и антисемитски. Boško N. Kostić, *Za istoriju naših dana: odlomci iz zapisa za*

рад при Пропагандном одељењу „Југоисток“ Команде Србије,⁴ за који је добио хонорар,⁵ чињеница да се придружио Српској добровољачкој команди (СДК),⁶ као и велики број чланака објављених током окупације 1941–1944. године,⁷ у којима је подржао Владу народног спаса под вођством армијског генерала Милана Недића — утицао је на то да одлучи да емигрира из Југославије 1944. године.⁸ У својој земљи је проглашен за „ратног злочинца“ и „злочинца против народа“.⁹ Током испитивања у Немачкој, које су организовали савезници, доказао је да није учествовао у ратним злочинима или денунцијацијама.¹⁰ Убрзо се одселио у Берн, у коме је студирао шест година.¹¹ Швајцарске власти му нису омогућиле стално запослење нити спајање са члановима породице — супругом Радојком и ћерком Љељом. Он је због тога одлучио да се трајно пресели у неку другу земљу.

Остатак живота — од 1954. до смрти, 1993. године — провео је у Немачкој. У раду су приказане компликоване околности и специфичан положај

vreme okupacije (Lille: Jean Lausier, 1949); Branislav Gligorijević, „Politički pokreti i grupe s nacional-socijalističkom ideologijom i njihova fuzija u Ljotićevom 'Zboru'“, *Istorijski glasnik* № 4 (1965): 35–83; Младен Стефановић, *Збор Димитрија Љотића 1934–1945* (Београд: Народна књига, 1984); Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, 1–3 (Београд: Nolit, 1988); Mirko Bojić, *Jugoslavenski narodni pokret „Zbor“ 1935–1945. Jedan kritički prikaz* (Београд: Narodna knjiga — Alfa, 1996); Оливера Милосављевић, *Поштинска истина: Колаборација у Србији 1941–1944* (Београд: Хелсиншки одбор за људска права, 2006); Велибор Џомић, *Српска црква, Љотић и Љотићевци* (Београд: Штампар Макарије — Подгорица: Октоих, 2009); Christian Kurzydowski, *Ideology and Politics of Dimitrije Ljotić and the ZBOR movement*, dissertation (London: University of London, 2017); Василије З. Драгосављевић, *Идеолошки утицаји европског фашизма на југословенске интегралистичке покрете радикалне деснице у међуратном периоду (1921–1941)*, докторска дисертација (Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2017).

⁴ Маријана Мраовић, „Пропаганда домаће управе у Србији 1941–1944. године“, *Генерал Милан Недић и домаћа управа у Србији 1941–1944. Научни погледи*, ур. Вељко Ђурић Мишина (Београд: Музеј жртава геноцида, 2017), 123–158.

⁵ Војни архив у Београду, Архива Пропагандног одељења „Југоисток“ Команде Србије, група фондова На, К 60, Ф 5, бр. рег. 2/1–30, 29.

⁶ Бојан Димитријевић, *Војска Недићево Србије. Оружане снаге српске владе 1941–1945* (Београд: Институт за савремену историју, 2011).

⁷ Немања Андријашевић, „О животу и раду Ђока Слијепчевића са библиографијом његових радова до 1944“, *Симлекси — архив за српску културу и хуманистику* № 1 (2018): 61–79.

⁸ Владимир Љотић, имејл аутору рада, 25. 7. 2016. Мирјана Милошевић Витман, „Др Ђоко Слијепчевић — Срби хоће све 'на снагу' [интервју]“, *Нин* (7. 2. 1992).

⁹ Досије „Слијепчевић Ђоко М.“, Архив Југославије, Фонд 110: Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, Одлуке Државне комисије, подгрупа „F Вг 781–900“, фасцикла бр. 86; „Саопштење број 10 Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача“, *Саопштења бр. 7–33 о злочинима окупатора и њихових помагача* (Београд: Државна штампариа, 1945), 145–171. Означен је као „злочинац против народа“ због тога што је активно и свесно спадао међу лица која су олакшавала окупацију непријатељу, подржавала фашистичку идеологију, те утирала пут овековечењу немачке власти. Као „народни издајник“ окарактерисан је јер је учествовао у раду Завода за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци.

¹⁰ Ђоко Слијепчевић, „И поред горчине слобода је била слатка“, *Искра* № 411–412 (1968): 3; Ђоко Слијепчевић, „Непријатељи на свим странама“, *Искра* № 621 (1977): 6.

¹¹ Немања Андријашевић, „Професор др Ђоко Слијепчевић у Швајцарској 1948–1954“, *Црквене сјудије* 16, № 2 (2019): 359–378.

политичких емиграната у овој западноевропској земљи. Коришћени су архиви који до сада нису били доступни истраживачима: архив проф. Слијепчевића, архив Бошка Н. Костића, некадашњег секретара Димитрија Љотића, као и породична преписка фамилије Слијепчевић и Пивац. Садржај рада употпуњен је исказима владике Лаврентија Трифуновића, који је управљао Српском православном црквом у Западној Европи од 1969. до 1989. године, Ивана Ивањија, личног преводиоца за немачки језик маршала СФРЈ Јосипа Броза Тита, сведочанствима појединих службеника Српске патријаршије из Београда који су у то време обављали важне функције, као и сећањима свештеника из дијаспоре, те изјавама појединих емиграната или њихових наследника. Резултат истраживања је кратак пресек стваралаштва проф. Слијепчевића, са указивањем на спољне околности у којима је живео, затим поглед на то како су прихватана његова дела, као и на однос према њему и његовим постигнућима у историјској науци. Рад представља покушај да се, кроз приказ живота историчара који је први аутор обједињене *Историје Српске православне цркве*, објављене у Савезној Републици Немачкој у три тома, обележи пола века од оснивања епархије Српске православне цркве у Западној Европи.

ПРЕСЕЉЕЊЕ ПРОФ. ДР ЂОКА СЛИЈЕПЧЕВИЋА У МИНХЕН И ОБЈЕДИЊАВАЊЕ ПОРОДИЦЕ

Слијепчевићева одлука да се из Берна пресели у Минхен 1954. године највећим делом била је донесена због његове тесне повезаности са другим емигрантима и идеолошким истомишљеницима. У договору са својим пријатељима из врха ЈНП „Збор“, он се доселио у Инфантериштрасе 12 (Infanteriestr. 12).¹² Зграда која се налази на том месту била је изнајмљена Српској православној цркви.¹³ Протојереј-ставрофор Алекса Тодоровић¹⁴ водио је бригу око целокупног објекта.¹⁵

¹² Ксенија Протић, разговор са аутором рада, 20. 10. 2017. Ксенија се уселила у тај стан неколико година касније. Њој је остало у сећању помињање комшија да је Слијепчевић некада ту становао.

¹³ Станимир Спасовић, *Историја Српске православне цркве у западној Европи* (Београд–Торонто: Источник, 2002), 242.

¹⁴ Алекса Тодоровић рођен је 30. 4. 1899. године у селу Негришори, код Драгачева. Завршио је Богословију у Сремским Карловцима. Рукоположен је у свештеника 1925. године. Службовао је у Епархији жичкој, а потом у Београду. Био је активан као свештеник при Богомољачком покрету. Током Другог светског рата био је шеф Верског одсека при СДК. Након напуштања Србије, боравио је у Еболију, а затим и у Мунстерлагеру. Од 1. 8. 1950. године водио је црквену општину у Минхену, у коме је до 1979. године био једини свештеник. Покренуо је едисију „Свечаник“, у којој је објављивана црквена и национална тематика, као и црквени календари са верском читанком. Упокојио се на Ђурђевдан 1990. године. Сахрањен је у Београду.

¹⁵ Међу станарима је било политичких емиграната који су учествовали у рату, нпр. Марисав Петровић и Драгомир Пантелић, као и оних који су под притисцима режима у ФНРЈ емигрира-

Убрзо по усељавању, Слијепчевић је све своје снаге ставио у службу проналажења сталног запослења и окупљања своје најуже породице. Ипак, постојало је неколико отежавајућих околности које су условљавале долазак његове супруге Радојке и ћерке Љеља, рођене 1940. године у Београду. С једне стране, била су то ограничења југословенских власти у вези са исељавањем.¹⁶ С друге стране, одредбе послератне Немачке којима је регулисана могућност доласка чланова породица емиграната нису биле лако оствариве. Неопходан услов био је да лице које тражи присаједињење чланова своје најближе породице изнајми стан, као и то да поседује финансијску стабилност за плаћање месечне кирије. Највећи и дуготрајни Слијепчевићев проблем био је управо недостатак новца.

Кауцију у износу од 4.000 немачких марака као позајмицу послала му је свастика¹⁷ из Америке — др Драгојла Остојић.¹⁸ У Минхену је изнајмио стан на адреси Рингзајштрасе 4 (Ringseisstrasse 4/III, München 15), највероватније 1955. године, јер су тада започеле исплате хонорара из Института за југоисточну Европу, у коме се запослио. Након решеног стамбеног питања, грчеви то је наставио да организује пребацивање своје најуже породице из Београда у Немачку.

Радојка и Љеља Слијепчевић стигле су возом у Минхен 25. јануара 1956. године. Љеља је изјавила да најближи чланови породице, када су се срели и поздравили, нису знали шта једно другом да кажу. Присетила се да су по доласку у стан дуго седели и гледали се без речи. Био је то први састанак породице после више од 11 година. Још теже им је пало што се породица поново окупала „у страном свету“. Лакше би поднели да су се (поново) срели у Београду. Она је у закључку навела: „Дошла сам у бели свет, непознатом оцу. Ово је све оставило трагове до данас. Све деценије као да су се истресле на мени.“¹⁹

ли у послератним годинама, као нпр. Добривоје Бобан Томић и Владимир Шапоњић. Драгомир Пантелић, *Мој љућ* (Београд: приватно издање писца, 2003); Dobrivoje Boban Tomić, „Zašto sam postao politički emigrant“, *Hereticus* № 4 (2009): 180–186; Владимир Ј. Шапоњић, *Крв увачких ђећина и грује ноћне море* (Београд: Драслар Партнер, 2013), 224.

¹⁶ Младенка Иванковић, „Став власти нове Југославије о решавању проблема раздвојених породица“, *Токови историје* № 3 (2007): 147–162. Годинама после завршетка Другог светског рата Влада Демократске Федеративне Југославије (ДФЈ), а касније Федеративне Народне Републике Југославије (ФНРЈ), није дозвољавала члановима породица политичких пребеглица да напусте територију земље. То је касније омогућено Законом о спајању породица, донетим у ФНРЈ 1953. године.

¹⁷ Љеља Слијепчевић, телефонски разговор са аутором, 8. 7. 2016.

¹⁸ Лекар Драгојла Остојић (1912–1998) удала се за педагога Милована Поповића. Они су током Другог светског рата водили Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци. Побегла је из земље крајем рата и наставила живот у САД, док је Милован нестало 1944. године. У Југославији је осуђена на смрт као ратни злочинац. Преудала се 1966. за римокатолика хрватске националности Марка Пивца.

¹⁹ Љеља Слијепчевић, телефонски разговор са аутором, 26. 7. 2016.

Решавање визног статуса породице Слијепчевић дуго је трајало, о чему сведоче документа која датирају из 1957. године.²⁰ Након свих ломова и бројних болних преживљених догађаја, овој породици било је тешко да настави да живи неоптерећено, јер се бреме носило и било део свакодневног живота. О свему што се одиграло и догодило није се разговарало код куће.²¹ Чланови породице кретали су се у одређеном кругу емигрантских истомишљеника и нису имали пуно контаката са осталим досељеницима, нарочито са непознатим, новодошлим особама. Сам Ђоко је живео доста повучено, пре свега због спољних околности условљених положајем политичких емиграната. Био је строг родитељ и није дозвољавао пријатељима његове ћерке да је посећују у стану у коме су становали.

ЖИВОТНЕ ОКОЛНОСТИ ПОЛИТИЧКИХ ЕМИГРАНАТА И ЕКОНОМСКИХ МИГРАНАТА У МИНХЕНУ

Југославија и Западна Немачка успоставиле су дипломатске односе јуна 1951. године. Тада се приступило отварању дипломатско-конзуларних представништва (ДКП) ФНРЈ, у којима је вршено и надзирање политичких неистомишљеника,²² односно 'непријатељске емиграције'.²³ Антун Духачек, шеф Центра југословенске обавештајне службе у иностранству, изјавио је да је Удба 1952. године у Министарству иностраних послова (МИП) основала сектор који се бавио обавештајним радом.²⁴ Иван Ивањи, вишегодишњи преводилац Јосипа Броза Тита за немачки језик и службеник МИП-а СФРЈ, посведочио је: „У оквиру Савезног секретаријата за иностране послове са њима се [политичким емигрантима — *най. ауш.*] бавило конзуларно одељење и СИД (Служба за информације и документацију, заправо обавештајна служба унутар министарства и наших дипломатско-конзуларних представништва — у нашем тадашњем жаргону 'четврти спрат')".²⁵ Добривоје Бобан Томић, који је у Минхен емигрирао 1955. године, записао је о својим посетама богослужењу СПЦ у

²⁰ Баварски државни архив (Bayerisches Hauptstaatsarchiv) у Минхену, Архив Института за југоисточну Европу (Südosteuropa Institut), Фонд „Abt. V Südostinstitut 29“.

²¹ Љеља Слијепчевић је у бројним телефонским разговорима казивала да је њен отац ћутао, није проговарао, није коментарисао, није се оглашавао.

²² Dragan Subotić, *Srpska politička emigracija i analima jugoslovenske diplomatije (1945–1971). Prilozi za diplomatiju i diplomatsku istoriju*, 1 (Београд: Институт за политичке студије, 2004).

²³ Славољуб С. Лекић, „Пријатељска и непријатељска емиграција“, *Књижевне новине* № 1191–1192 (2011): 7–8.

²⁴ Радован Калабић, *Српска емиграција (џрилози за историју српској исељеништва 1830–1992)* (Београд: Радован Калабић, 2011), 338; Антун Духачек, „Решио сам да кажем све [фељтон]“, *Политика ексџрес* (јануар–фебруар 1992); Антун Духачек, *Исторовест обавештајца. Усион и љад јујословенске обавештајне службе* (Београд: Графопрес, 1992); Жељко Видаков Зиројевић, *Дојричане љриче* (Београд: самостално издање аутора, 2007), 43.

²⁵ Иван Ивањи, имејл аутору рада, 5. 5. 2019.

овом граду, у Инфантериштрасе 12, следеће: „Понекад је ту у нашу црквицу долазила на крају богослужења једна нама непозната особа, која се шуњала око нас када смо после литургије застајали да поразговарамо. Ову и овакву особу ми смо звали 'дежурни', мислећи при томе на Југословенски конзулат.“²⁶

Доласком већег броја економских досељеника у Немачку,²⁷ посебно од краја шездесетих година XX века,²⁸ појављује се нови феномен: оснивање клубова и културно-уметничких друштава или удружења (КУД-ова).²⁹ Поред основне намене — дружења, прослава, забава, игранки, окупљања, а понекад и књижевних вечери — у клубовима се одвијала још једна мање позната активност. Поједини чланови су прикупљали податке о Југословенима и Србима у Немачкој. Своја сазнања они су 'преносили' представницима ДКП СФРЈ у Немачкој.³⁰ О томе је Иван Ивањи изјавио: „Док сам био у нашој амбасади, директива је била да сви повремено треба да посветимо пажњу и време нашим 'радницима на привременом раду'. [...] У тим клубовима су се појављивали и 'стари емигранти', били су врло важна мета и за југословенску, али и за немачку тајну службу.“³¹

Протојереј-ставрофор Милан Пејић, парох у ХанOVERу од 1976. до 2018. године, изјавио је: „Некада у време старе, бивше Југославије, како је ми овде зовемо Титове Југославије, ми смо [свештенослужитељи — *най. ауйи.*] били у то време третирани као народни непријатељи и та дипломатска представништва нама нису била наклоњена у то време јер нису могли да контролишу Цркву.“³² Протојереј-ставрофор мр Василије Томић потврдио је да су и у Канади

²⁶ Добривоје Бобан Томић, *Црвено сунце у зеници*, 2 (Београд: Удружење књижевника Србије — Књижевне новине, 2004), 120–121; Добривоје Бобан Томић, разговор са аутором рада, 14. 9. 2016.

²⁷ Josef Velikonja, „Emigration“, *Jugoslawien, Südosteuropa — Handbuch*, 1 (Göttingen: Klaus-Detlev Grothusen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1975), 360–378; Branko Pavlica, „Миграције из Југославије у Немачку — мигранти, емигранти, избеглице, азиланти“, *Међународни проблеми* № 57 (2005): 121–158; Vladimir Ivanović, *Jugoslavija i SR Nemačka 1967–1973: između ideologije i pragmatizma* (Београд: Institut za savremenu istoriju, 2009); Петар Драгишић, „Емигрирање из Србије од шездесетих година XX века до данас. Квантитативни преглед“, *Токови историје* № 3 (2013): 233–249.

²⁸ Документарни филм „Halo München“, <https://www.youtube.com/watch?v=S2ZB5tVgwf0>, приступљено 1. 12. 2017; Славко Вежиновић, *Срби у дијаспори у прошлости и садашњости* (Нови Сад: Музеј Војводине, 1999), 104–105.

²⁹ Петар Драгишић, „Клубови југословенских радника у Западној Европи седамдесетих година“, *Токови историје* № 1 (2010): 128–138; Vladimir Ivanović, *Geburtstag pišeš normalno. Jugoslovenski gastarbajteri u SR Nemačkoj i Austriji 1965–1973* (Београд: Institut za savremenu istoriju, 2012), 243–252.

³⁰ Протојереј Драган Ђуричић, телефонски разговор са аутором рада, 25. 8. 2016. Љеља Слијепчевић, телефонски разговор са аутором рада, 11. 8. 2016. Др Љеља Слијепчевић је изјавила да је, обилазећи у болници једну особу која је била на самрти, добила од ње овакво признање: да је извесно време одлазила у Конзулат СФРЈ и 'преносила' прикупљене информације о политичким емигрантима, као и своја 'запажања'.

³¹ Иван Ивањи, имејл аутору рада, 5. 5. 2019.

³² Емисија „Сабрани у расејању“, ТВ Храм, https://www.youtube.com/watch?v=mFT6cMDEvfU&feature=youtu.be&fbclid=IwAR2sfv3hcfge4CqBAygrzaYLvlow6OMSioDt72LS_wAbSVksNbt4hOAwKw, приступљено 1. 9. 2018.

конзули били „агенти који су свим силама и на све начине користећи разна средства били да растачу било какво српско окупљање [...] било је експериментална, које-какви клубови...“³³ Владимир Шапоњић, који је емигрирао 1961. године, записао је: „Распадом Титове творевине распала су се и сва југословенска удружења и клубови по Немачкој, која су комунисти преко конзулата оснивали и водили.“³⁴

Једног момента, државни врх Југославије донео је одлуку да се обрачуна са својим противницима у дијаспори. Започете су акције, односно борба која се више није одвијала преко папира.³⁵ Божидар Спасић, који је радио у Савезном одељењу Службе државне безбедности (СДБ) СФРЈ, изјавио је да су припадници тајне службе СФРЈ и њихови доушници и плаћеници кренули почетком седамдесетих година XX века у рат против политички ангажованих емиграната.³⁶ Описујући опште стање међу политичким емигрантима у Немачкој, у којој је рођен 1961. године, син свештеника СПЦ у Диселдорфу Добривоја, данашњи епископ аустријско-швајцарски Андреј Тилерцић, изјавио је: „А време је било врло тешко. [...] И заиста су вршени атентати на поједине чланове наше Црквене општине“, уз навођење да је неколико чланова и председника српских црквених одбора у Немачкој било убијено.³⁷ Према подацима немачког медијског емитера *Дојче веле* (Deutsche Welle), „Била је то најдужа неразјашњена серија убиства у послератној Немачкој. У Бону су знали за активности Удбе, чије убице су до пада Берлинског зида ликвидирале око тридесет емиграната.“³⁸ Владика Лаврентије Трифуновић,³⁹ који је двадесет година управљао Српском

³³ Емисија „Разговор угодни“, ТВ Храм, https://www.youtube.com/watch?v=P4WIF_LXGPg&t=245s, приступљено 10. 10. 2018.

³⁴ Владимир Ј. Шапоњић, *Неком анђеол сјасицићел, неком народни нејријайиел* (Београд: Драслар Партнер, 2013), 3. Vladimir J. Šaponjić, „Jugoslawische Klubs und Verbände“, Vladimir J. Šaponjić, *Erschiessen und die Schlucht werfen* (Landshut: samostalno izdanje autora, 2017), 192–194.

³⁵ Никодије Митровић (Ник Мартел), разговор преко скајпа, 19. 1. 2017. На Никодија Митровића, некадашњег заточеника концентрационог логора Дахау, Служба државне безбедности извршила је три покушаја убиства. Никодије Митровић, *Живои њројнаника анијикомунисџе. Исџина о удбиним целайиима* (Београд: приватно издање писца, 2015).

³⁶ <http://www.bspasic.net/aktivnosti/balkanska-pravila-kako-se-sfrjje-stitila-od-terorista/>, приступљено 1. 3. 2019. Напомена: Спасићеве изјаве нису за сада проверљиве у другим изворима.

³⁷ Емисија „Духовници“, ТВ Студио Б, <https://www.youtube.com/watch?v=bsPNj0EOL3w>, приступљено 30. 12. 2016.

³⁸ *Дојче веле* (Deutsche Welle), Филм „Ubistvo u Titovo ime“, у коме се налазе сведочанства о акцијама изведеним на територији СРН, <https://www.dw.com/sr/ubistvo-u-titovo-ime/a-18136926>, приступљено 6. 6. 2017.

³⁹ Лаврентије Трифуновић рођен је под именом Живко у селу Богоштица код Крупња, 27. 1. 1935. године. Матурирао је у Богословији Светог Саве у Београду, у коме је и дипломирао на Православном богословском факултету. Био је професор у Богословији у Крки. Хиротонисан је за епископа моравичког 1967, а две године касније му је поверено старање над СПЦ у Западној Европи и Аустралији. Основао је манастир, епархијски центар и штампарију у Химелстиру. Од 1989. године био је епископ шабачко-ваљевски, а од 2006. је епископ шабачки.

православном црквом у Западној Европи, изјавио је: „Испред комунизма избегли су сви они који су раније били уз краља и отаџбину. И комунисти су многе потребили. [...] То ми у Југославији не знамо. Али то ови знају, који су савременици и који су мени причали на Западу где је кад ко страдао.“⁴⁰ Протојереј-ставрофор Слободан Милуновић, минхенски парох од 1979. до 2015. године, навео је да је највећи број политичких пребеглица из Југославије своје прво уточиште пронашао у Минхену, али се велики број њих одселио даље, да не би били на удару система који их је и отерао из земље.⁴¹

У главном граду Баварске извршено је неколико атентата. Конзул СФРЈ Анте Кларић рањен је 1965. године. Ратко Обрадовић,⁴² један од предводника ЈНП „Збор“ и главни уредник *Искре*, убијен је 17. 4. 1969. године.⁴³ Ово је унело велику пометњу и страх у зборашку групу,⁴⁴ којој је Слијепчевић припадао.⁴⁵ Недуго потом, пуцано је у Мирка Влаховића,⁴⁶ а касније је Марисав Петровић⁴⁷ ударен секиром у главу. Током свих ових година Слијепчевић је писао да се не плаши.⁴⁸ Општа неизвесност увећала се након што је власник

⁴⁰ Интервју „Епископ Лаврентије (30 година у Шапцу)“, први део, ТВ Храм, http://spc.rs/sr/tv_hram_intervju_sa_vladikom_lavrenitijem, приступљено 1. 8. 2019.

⁴¹ Емисија „Разговор угодни“, ТВ Храм, <https://www.youtube.com/watch?v=rG-4DVCKXkA>, приступљено 3. 3. 2018.

⁴² Ратко Обрадовић, *Одабрани сасијави (уз неколико сећања на њисца)* (Минхен: Искра, 1972); Ђоко Слијепчевић, „После годину дана...“, *Искра* № 456–457 (1970).

⁴³ Srdan Cvetković, „Terorizam u jugoslovenska politička emigracija“, *Istorija 20. veka* № 2 (2014): 195; Калабић, *Српска емиграција*, 287–288.

⁴⁴ У досадашњим истраживањима није пронађен ниједан податак да је Слијепчевић или неко из врха ЈНП „Збор“ учествовао у припреми или извођењу било које терористичке акције против политичких емиграната, економских миграната, службеника ДКП-а ФНРЈ/СФРЈ, или припадника тајних служби Југославије.

⁴⁵ У великом броју разговора, његова ћерка је нагласила да је у Минхену живела у перманентном страху за живот свог оца и чланова своје породице. Општу бојазан потврђује и преписка између породица Пивац и Слијепчевић, као и дописивање Ђока Слијепчевића са својим пријатељима. Сва његова писма која ће бити наведена у даљем тексту налазе се у поседу аутора.

⁴⁶ Ђоко Слијепчевић, „† Мирко М. Влаховић“, *Искра* № 775 (1983).

⁴⁷ Марисав Петровић (1896–1974) рођен је у селу Градац, у близини Баточине. У међуратном периоду се борио против КПЈ. У Другом светском рату формирао је Пети одред СДК. Војници под његовом командом су приликом привођења и стрељања 2.300 људи у Крагујевцу асистирали окупаторској војсци Трећег рајха, када је због 10 погинулих и 26 повређених Немаца извршена стравична одмазда над грађанима поменутог града. Петровић је 1944. године емигрирао у Италију, па у Немачку. Венчао се други пут у Руској заграничној цркви. Подржавао је једно време расколнике који су се одвојили од СПЦ.

⁴⁸ У његовом писму упућеном 21. 5. 1969. Драгојли и Марку Пивцу стоји: „Ко ће даље бити на реду видећемо.“ Ипак, он је нагласио да се не плаши ничега. И у једном од наредних записа, упућеног 23. 7. 1969. истом адресату, навео је: „... ја и немам никаквог страха од свега тога. Ја сам своје одвојевао.“ У писму породици Пивац 1. 1. 1974. године, написаном руком — што је Слијепчевић изузетно ретко чинио — навео им је да се не брину око Секином писма, јер је она у страху од Удбе. Поменуто је „... ја нити сам угрожен са те стране, нити се осећам угрожен...“ Породична преписка Слијепчевић–Пивац добијена је након смрти Марка Пивца (1921–2017), заузимањем ђакона проф. др Јована Аничича, који предаје на Православном богословском факултету Свети

и издавач *Искре* Јаков Љотић, рођени брат Димитрија Љотића, удављен 8. 7. 1974. године.⁴⁹ С једне стране, Слијепчевић је у писмима и даље исказивао извесну хладнокрвност, покушавајући да прикаже да се не боји.⁵⁰ С друге стране, страх је стално био присутан код чланова његове шире фамилије.⁵¹ У недавно пронађеном интервјуу, на питање новинара Саше Адамовића: „Пола века сте у емиграцији. Дуга рука УДБЕ стигла је многе емигранте. Да ли је и Вама живот био у опасности?“ Слијепчевић је одговорио: „Сви смо били у опасности од комунистичке тајне службе. Био сам, разуме се и ја, али се нисам никада уклањао са позиције рада и борбе.“⁵²

АНГАЖМАНИ ПРОФ. СЛИЈЕПЧЕВИЋА У МИНХЕНУ

Свакодневни живот и рад проф. Слијепчевића у главном граду Баварске одвијао се на неколико страна: радио је у Институту за југоисточну Европу,⁵³ одлазио је до уредништва *Искре*, увече је писао чланке и књиге, одговарао на

Сава у Либертивилу (Илиној). Он је финансирао целокупне трошкове и организовао да се из Пивчевог архива у Милвокију (Висконсин) проберу фамилијарна писма, као и она која имају било какве везе са Немачком, у чему му је помогао теолог Синиша Дражић. Потом су сва писма послата аутору рада, који се наведеној господи срдачно захваљује.

⁴⁹ Калабић, *Српска емиграција*, 289–295. Цветковић је навео да је ликвидацију Љотића признао Павле Матић, који је за то осуђен у СФРЈ на шест и по година затвора, *Cvetković, „Terorizam“*, 195.

⁵⁰ Драгаш Гардашевић, разговор са аутором рада, 2. 8. 2016. Дипл. инж. архитектуре Гардашевић, који је своју каријеру изградио у Регензбургу, породични пријатељ породице Слијепчевић и син проф. др Благоте Гардашевића — некадашњег професора и декана Православног богословског факултета у Београду, изјавио је: „Након атентата на Јакова Љотића, Слијепчевић није смео да се појави на прозору.“ Часлав Тодоровић, разговор са аутором рада, 14. 9. 2016. Часлав, син проте Алексе, потврдио је да је Слијепчевић ипак био забринут за свој живот. Он је посетио свог оца у Минхену непосредно након убиства Љотића. Тада је присуствовао разговору који је вођен између Ратка Парезанина, Слијепчевића и проте Алексе. Они су том приликом коментарисали ко би следећи могао да буде убијен.

⁵¹ У бројним Радојкиним писмима послатим Драгојли, исказан је огроман страх. Радојка пише сестри 7. 7. 1974. да Удба не сме знати где се налазе, и додаје да у главном граду Баварске нико не зна где су. Ђоко ни домару зграде у којој станују не жели да каже када путују на годишњи одмор. У писму од 18. 8. 1974. изјавила је: „... само ћу рећи да је скоро постало неподношљиво: живети у вечном страху, кретање ограничити скоро сасвим. Бедан живот, једном речи.“ Она је сматрала да је Ђоко следећи на реду да буде ликвидиран, записавши: „Он се грдно вара да га штити немачко држављанство, шта то за УДБ-у значи?“ Потом је 22. 8. исте године навела да Ђоко неће да призна опасност и понаша се као „кнез самоборски“. Завршавајући писмо, Радојка је поменула да, када год позове телефоном ћерку Љељу — која се у међувремену одселила из породичног дома — она прво упита: „Шта се десило?“ Пре свог потписа Радојка је записала: „Схваћате ли, живимо очекујући дан када ће се зло десити.“

⁵² Саша Адамовић, „Ђуђина је туга голема [интервју]“, *Stav, magazin za politiku i kulturu* № 77 (1991): 38–39.

⁵³ О његовим активностима и резултатима рада у Институту видети Немања Андријашевић, „Рад проф. др Ђока Слијепчевића у Институту за југоисточну Европу (Südosteuropa Institut) у Минхену 1955–1975“, *Токови историје* № 1 (2019): 111–144.

писма, и читао. Редовно је посећивао недељне литургије, а повремено је одлазио у цркву и током радних дана, помажући надлежном свештенику. Приходи којима се издржавао били су скромни.⁵⁴ Имао је здравствене потешкоће — ишијас и срчане проблеме.⁵⁵ Сретао се са идеолошким истомишљеницима, а повремено је и путовао ради састанака и договарања око неког озбиљнијег издавачког подухвата или организованог деловања против комуниста.⁵⁶

Годину дана након запослења, почео је да објављује своје студије и књиге. Био је предан писању, о чему сведоче дела настала на немачком, енглеском и српском језику, током живота и рада у Минхену. То су: *Die Bulgarische Orthodoxe Kirche 1944–1956*, *The Macedonian Question (The Struggle for Southern Serbia)*, *Пишћење Македонске православне цркве у Југославији*, *Историја Српске православне цркве 1*, *Одрешања владике Дионисија*, *Историја Српске православне цркве 2*, *Македонско црквено пишћење* и *Српско арбанашки односи кроз векове: са посебним освртом на новије време*. Књиге које је штампао продавао је самостално.⁵⁷ Слао је на стотине писама бројним адресатима на свим континентима. Обавештавао је заинтересоване да се његови списи управо штампају, наводећи садржај, важност и цену објављеног дела. Много пута није добијао одговоре на писма. Тешкоће око продаје одштампаних књига погоршавала је чињеница да му многи никада нису послали новац за добијене књиге, које су пристали да купе.⁵⁸ Он је потом поново писао ради подсећања на дуговања, али ни тада, најчешће, није добијао одговоре, или се комуникација прекидала.

У писму Ђорђу Радину, 26. 6. 1965. године, изјавио је да би желео да дође са женом у Америку ради посете свастике и пријатеља. Упркос чињеници да му је супруга отпутовала, он је био одбијен за визу. Саопштено му је да не може да је добије и да се „његов случај испитује“. Стога је сматрао да је обележен због своје улоге у рату и лошег односа са другим емигрантским покретима и организацијама, који су се поставили, како је он сматрао, неколегијално према њему. На крају, ипак је отпутовао у Америку. Главни циљ је био да се упозна са дометима расколничког груписања и штете коју је тај облик

⁵⁴ У писму Бошка Костића 5. 11. 1965. прокоментарисао је: „... свакако, па и метлар на улици, има право да од свога рада нешто заради само не ми који се бавимо писањем и науком као да би то био најзадњи посао по вредности и важности.“ Немаштина се наставила и у каснијим годинама. У Радојкином писму од 9. 12. 1969. упућеном породици Пивац наведено је: „Не заборавите да ми немамо аута, скоро једини од наших.“

⁵⁵ У писму породици Пивац 21. 3. 1970. године жалио се на здравствене проблеме, посебно срчане.

⁵⁶ Из писма Предислава Кубуровића упућеном Слијепчевићу 8. 7. 1963. године сазнаје се да је те године посетио Париз ради сусрета са тамошњим емигрантима.

⁵⁷ Протојереј-ставрофор Милан Пејић, имејл аутору рада, 23. 5. 2019.

⁵⁸ Бошка Костића је 5. 11. 1965. године обавестио да му није исплаћен новац за око 120 књига послатих у Америку и Канаду. У питању је први том *Историје Српске православне цркве*.

антицрквеног деловања нанео Српској православној цркви и српском народу.⁵⁹ Свакако да се том приликом сусрео и са својим идеолошким истомишљеницима и делатницима.

У писму породици Пивац 6. 4. 1975. године јавио је да је средином марта био на конференцији српских и грчких владика и свештеника, те да је том приликом одржао једно предавање. Били су му исплаћени путни трошкови, а од добијеног хонорара купио је нову машину за куцање, јер је стару дуго користио. У Лингену је 18. 5. 1975. године одржана скупштина Удружења некадашњих добровољаца,⁶⁰ а за новог председника изабран је Слијепчевић.⁶¹ Иако је пензионисан 15. 7. 1975. године, наставио је да ради велики број сати током дана.⁶²

Године су му пролазиле у незадовољству.⁶³ Много пута је у писмима наводио да се осећа као презрен и одбачен, и то најпре од припадника народа из кога је потекао. Упркос свему, деценијама је био посвећен праћењу стања у Југославији. Једно време је плаћао претплату на *Полиџику*.⁶⁴ Вести о догађајима и ситуацији у СФРЈ пратио је редовно слушајући „Радио Загреб“.

ОБЈАВЉИВАЊЕ У *Искри*

Проф. Слијепчевић био је посвећен политичком раду. Редовно је објављивао чланке у *Искри* и био је веома ревностан у томе.⁶⁵ Светомир Пауновић, његов пријатељ током дуже од две деценије живота у Минхену и сарадник у издаваштву *Искре*, записао је: „Умео је, као нико други, да распореди време и одговори свим обавезама, па и за сваки број *Искре* да напише чланак и донесе

⁵⁹ Неколико година пре његовог одласка у Америку, дошло је до раскола у Српској православној цркви, Станимир Спасовић, *Историја Српске православне цркве у Америци и Канади од 1941. до 1991. године* (Торонто: Источник, 1997). На захтев владике Фирмилијана Оцокољића, Слијепчевић је написао кратко дело у коме је разобличио нецрквено деловање и поступање владике Дионисија Миливојевића. Дело је одмах преведено на енглески језик да би се сви заинтересовани упознали са широм проблематиком раскола и душегубним делима његовог предводника. Ђоко Слијепчевић, *Одрешања владике Дионисија* (Минхен: Искра, 1963).

⁶⁰ Удружење је основано на Ђурђевдан 1952. године, Пантелић, *Мој пут*, 106–107. Последњи састанак је одржан 1992. године у месту Радеформвалд (Radevormwald), *исто*, 158.

⁶¹ Роко Калеб, писмо породици Пивац, 31. 8. 1975.

⁶² Марко Пивац, писмо Калебу, 12. 10. 1975. Пивац је записао да Слијепчевић ради пуном паром.

⁶³ У писму породици Пивац 21. 3. 1970. наведен је поражавајући утисак Слијепчевића: „... борило се, нешто се радило, снага се сатирала, али се од свега тога само уморило а није се скоро ништа урадило. Али, шта да се ради? Живот људски, тако и тако, не вреди много. Ја сам имао ту 'вештину' да се сатирем у непродуктивном раду, да јуришам на ветрењаче и да ме, најпосле, ветар одува. То је, данас, практичан резултат борбе за идеале.“

⁶⁴ Радојка Слијепчевић, писмо Драгојли, 2. 6. 1970.

⁶⁵ Предраг Пузовић, „Др Ђоко Слијепчевић (1907–1993) — Биографија и библиографија“, *Бословље* № 1–2 (1992): 103–116.

на време. Ратко Парежанин и Влајко Влаховић нису говорили 'тачан као сат', него 'тачан ко Ђоко'.⁶⁶

Објављивао је под својим именом и презименом, као и под два псеудонима: *др Ранко Бановић* и *Јанко Росић*. Теме које је приказао биле су разноврсне. Властитим именом најчешће је потписивао приказе књига — историјских, књижевних, верских и емигрантских, коментарисао је црквене прилике, а поједине монографије у настајању објављивао је у наставцима, пре њиховог штампања. Псеудониме је користио за чланке и осврте на политичку тематику — стање у Југославији, коментаре о комунистичкој власти и њеним потезима у овој земљи, као и разматрање ширих друштвених појава и догађаја из читавог света.

ТРУДОЉУБЉЕ ЗА СРПСКУ ПРАВОСЛАВНУ ЦРКВУ

Слијепчевић је био активан верник при црквеној општини Српске православне цркве у Минхену. Пароху Алекси Тодоровићу је својим ангажманима био на услузи приликом превода докумената, разговорима са представницима других цркава и конфесија у Немачкој, и давањем прилога.⁶⁷ Сараднике и колеге у Институту у коме је био запослен упућивао је на *Православље*.⁶⁸ Др Доротеа Кифер⁶⁹ је по његовој препоруци започела претплату 1969. године.⁷⁰ Због свог преданог труда неколико година је био члан црквеног одбора.⁷¹ Патријарх српски господин Герман потврдио је ово именовање.⁷²

На Светом архијерејском сабору Српске православне цркве основана је Епархија западно-европска и аустралијска 1969. године.⁷³ Управљање њоме

⁶⁶ Светомир Пауновић, *Сећања сведока једној времена* (Београд: приватно издање писца, 2004), 331.

⁶⁷ Закључак ове тврдње је настао из навода кореспонденције Слијепчевића, а потврђен је подацима из Архива Српске православне цркве у Минхену (АСПЦМ), у регистрима благајне за 1960–1962, 1963–1965, 1966–1968. и 1969–1971. годину.

⁶⁸ *Православље* је био лист Српске православне цркве, објављиван сваких 15 дана, у тиражу од 30.000 примерака, Радомир Ракић, „Издавачка делатност Цркве од 1945. до 1970. године“, *Српска православна црква 1920–1970. Сјоменица о 50-годишњици васкрсавања Српске патријаршије* (Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1971), 291–310.

⁶⁹ Доротеа Кифер била је запослена у Институту. Објавила је бројна дела и чланке о Југославији, Dorothea Kiefer, *Entwicklungspolitik in Jugoslawien. Ihre Zielsetzungen, Planungen und Ergebnisse* (München: Südost-Institut, 1979).

⁷⁰ Алекса Тодоровић, писмо Доротеи Кифер, 16. 5. 1969, 141/69, АСПЦМ.

⁷¹ Архив Кабинета Патријарха српског, акт патријарха Германа бр. 178/62 од 10. 9. 1962; АСПЦМ, акт 223/62 од 24. 9. 1962.

⁷² Одлуком Светог архијерејског сабора СПЦ од маја 1952. године, патријарх српски у потпуности је преузео управљање над појединим црквеним општинама у дијаспори у складу са канонима Православне цркве и сходно Уставу СПЦ, „Устав Српске православне цркве“, *Гласник, службени лист Српске православне цркве* (1947): 7–8. Станимир Спасовић, „Управа над дијаспором Српске Цркве у земљама Западне Европе“, Спасовић, *Историја Српске православне цркве у западној Европи*, 28–39.

⁷³ Предраг Пузовић, „Епархије Српске Православне Цркве у расејању“, *Бојословље* № 1–2 (1996): 87–96; Лаврентије Трифуновић, „Рађање Епархије западноевропске и аустралијске“, Лаврентије

поверено је епископу моравичком Лаврентију Трифуновићу. Овај архијереј, као и друга епархијска тела,⁷⁴ често су се консултовали управо са Слијепчевићем, о чему је владика Лаврентије аутору рада записао: „Био је веома дисциплинован и одани верник. У то време раскол у Западној Европи се био захуктао. Својим ауторитетом професор је утицао на смирење става појединих Срба и апеловао на оданост 'да се држе скута своје мајке Цркве'. Био је од велике користи на свим меридијанима у исповедању праве вере и родољубља.“⁷⁵

Штампање *Историје Српске православне цркве* у три тома представља велики допринос проф. Слијепчевића. Јоанис Тарнанидис, постдипломац Православног богословског факултета у Београду, присетио се да је *Историја Српске православне цркве* у Југославији била забрањена књига.⁷⁶ Протојереј-ставрофор Милан Мића Јанковић, дугогодишњи секретар Светог архијерејског синода Српске православне цркве, посведочио је о „потери“ за овим насловом у Југославији,⁷⁷ у коју су књиге доносили кришом верници,⁷⁸ ученици богословија, студенти теологије који су долазили у Немачку ради учења језика или на студијска усавршавања,⁷⁹ као и свештеници.⁸⁰ Патријарх Герман захвалио се аутору за добијену књигу приватним писмом 4. 3. 1962. године, док је велики духовник и боговидац архим. проф. др Јустин Поповић забележио: „Драги ми Ђоко, много, много хвала за дивну Историју Српске Цркве“, у писму послатом пред Божић 1963. године из манастира Благовести Пресвете Богородице у Ћелијама поред Ваљева.

Трифунковић, *Трајнови у ијеску* (Љубовија: Манастир Соко, 2007), 39–55; *Сјоменница зајадно-евројске ејархије 1969–1984* (Химелстир: Српска православна црква Епархија средњоевројска, 1984); *Српска јравославна Ејархија средњоевројска, Шемајизам 2014*, ур. Дамјан Божић (Београд–Химелстир: Српска православна Епархија средњоевројска, 2014).

⁷⁴ Протојереј-ставрофор Душан Колунџић, имејл аутору рада, 5. 5. 2017. Колунџић је поменуу учешће проф. Слијепчевића у раду и присуство састанцима епархијских тела.

⁷⁵ Владика Лаврентије Трифуновић, имејл аутору рада, 1. 4. 2017. Упоредити: фасцикла „Раскол“, Архив Српске православне цркве Епархије диселдорфске и немачке, Манастир Пресвете Богородице, Химелстир, СРН. Путне трошкове вишедневног истраживања у Химелстиру јула 2019. године платила је Епархија Српске православне цркве у Немачкој одлуком Његовог пресвештенства епископа др Григорија Дурића и посредовањем др Павла Аничича, којима аутор изражава благодарност.

⁷⁶ Проф. др емеритус Јоанис Тарнанидис, телефонски разговор, 15. 4. 2019; имејл аутору рада, 17. 7. 2019.

⁷⁷ Протојереј-ставрофор Милан Мића Јанковић, имејл аутору рада, 26. 11. 2016.

⁷⁸ Проф. др Владета Јеротић је неколико пута пренео велики број књига, првенствено издања „Свечаника“, које је потом уручио оцу Јустину Поповићу. Разговор са аутором рада обављен је 9. 9. 2016.

⁷⁹ Протојереј-ставрофор проф. др Димитрије Калезић, имејл аутору рада, 6. 11. 2017; протојереј-ставрофор Василије Томић, имејл аутору рада, 18. 1. 2019.

⁸⁰ Примера ради, био је то хановерски парох. Милан Пејић, телефонски разговор са аутором рада, 15. 1. 2017. и имејл аутору, 23. 5. 2019.

ПРЕПИСКА СА ПОЛИТИЧКИМ ЕМИГРАНТИМА

Проф. Слијепчевић је одржавао велики број контаката — са рођацима, пријатељима, емигрантима, исељеницима, политичарима, професорима, епископима, свештеницима, ђаконима, четничким војводама, официрима, бившим логорашима и ратним заробљеницима, колегама, идеолошким истомишљеницима али и неистомишљеницима, познаницима и некадашњим ученицима, широм земљиног шара.⁸¹ На тај начин је прикупљао податке, размењивао мишљење и пратио шта се у којој земљи објављује и штампа. Са посебном пажњом интересовала га је емигрантска публицистика — књиге, листови, билтени, часописи и брошуре, а тражио је од многих да му шаљу летке, обавештења, исечке из новина, реаговања, изјаве, чланке, интервјуе, резолуције, прогласе и све оне написе који би могли да му користе у раду. Стога је сасвим разумљиво да је написао неколико десетина приказа разноразних дела насталих по читавом свету — од Америке, преко Европе и Јужне Африке, до Аустралије — објављујући их најчешће у *Искри*. Такође, са великом заинтересованошћу се распитивао о стању и догађајима у Југославији од оних који су имали могућност да одатле добијају вести, и да га о томе правовремено и тачно информишу. Одговарао је на писма онима који су му тражили помоћ у покретању својих емигрантских гласила.⁸² Подржавао је штампање заграничних часописа и књига⁸³ шаљући своје предлоге и напомене, а повремено и предговоре ауторима који су о свом трошку објављивали дела у дијаспори.⁸⁴ Објављивао је своје чланке у мало познатим емигрантским листовима, пружајући подршку ствараоцима и уредницима таквих издања.⁸⁵

⁸¹ Аутор рада је детаљно прегледао садржину личног архива проф. Слијепчевића. Приликом истраживања у Оснабрику, граду у који се др Љеља Слијепчевић преселила након смрти својих родитеља и након свог пензионисања, студиозно је истражена његова целокупна кореспонденција, од које је један део уредно сложен и разврстан. Госпођа Слијепчевић је финансирала све трошкове овог истраживања.

⁸² Из преписке политичког емигранта Стевана Нићифоровића и Слијепчевића сазнаје се да га је Слијепчевић упућивао у уређивање и вођење емигрантског листа *Српска слоја*, који је штампао у Јоханезбург у Републици Јужна Африка.

⁸³ Државни архив Канаде, Отава, Фонд Перо Булат (MG30-D325, vol. 11, file № 29), писма из 1979. и 1981. године.

⁸⁴ Ђоко Слијепчевић, „Предговор“, Миша М. Урошевић, *Црни оклој* (Мелбурн: самостално издање писца, 1970), 1–4. Аутор је синовац епископа шабачког Михаила Урошевића (1922–1933). Крајем Другог светског рата емигрирао је у Аустралију. Одлучио је да у старости напише књигу како би својим наследницима оставио неки аманет. Обратио се писмом Слијепчевићу, а овај је прочитао његово дело, указао на недостатке, а потом му и написао предговор.

⁸⁵ Немања Андријашевић, „Објављивање чланака проф. др Ђока Слијепчевића у Јужноафричкој Републици“, *Богословље* № 2 (2018): 110–125.

ПРЕСЕЉЕЊЕ У КЕЛН

Одласком у пензију 1975. године Слијепчевић је решио да сумира свој дотадашњи рад. Са супругом Радојком је донео одлуку да се одселе из Минхена. Разлози су били бројни: удаљеност ћерке Љеље, замор на послу, здравствене тешкоће, осећај презасићења у дружењу са својим пријатељима зборашима, као и сарадњом у *Искри*, лоше финансијско стање, јак притисак који је осећао због честог помињања и нагађања чија ће бити наредна ликвидација. Додатно га је оптерећивало и нешто што се често понављало и што је дуго трајало: написана дела годинама су чамила у фиокама док није прикупљен новац за њихово објављивање. Примера ради, таква је била судбина дела о Македонији.⁸⁶ Ово се поновило и са књигом о Косову и Метохији, ретком монографијом са том тематиком у тадашњем времену, али и у каснијим годинама.⁸⁷ Такође, многа дела није успео да наплати иако се претходно договорио како и коме да буду послата. Због дуго присутног општег незадовољства одлучио је да трајно промени средину. Уз све ово, свакако да је желео да буде подршка својој ћерки, која се осамосталила и почела да гради своју лекарску каријеру у Келну, након одбрањене дисертације и њеног објављивања.⁸⁸

Пресељењем у Келн крајем јуна 1976. године није се ни лако ни брзо навикао на нову средину. Становао је у Јозефштрасе 56 (Josefstr. 56/VI, 5000 Köln 90, Porz). У једном писму од 27. 12. 1976. године, упућеном највероватније владици Фирмилијану Оцокољићу у САД, писао је о новом дому: „Све је лепо и красно али ми недостају богослужења оца Алексе и ред у цркви који он има. Овде је, иначе, пуно неких православних група.“ Његова ћерка је у једном од бројних телефонских разговора саопштила да је своје родитеље након њиховог пресељења у Келн активно финансијски помагала, све до њихове смрти, јер је износ њихове пензије био пренизак и они су се налазили у незавидној материјалној ситуацији.

⁸⁶ У писму Бошку Костићу 1. 7. 1968. године обавестио га је да му треба око 1.000 долара за штампање дела о црквеном проблему у Македонији. Породици Пивац се 16. 3. 1969. године писмено похвалио да је „заљубљен“ у решавање овог питања. С обзиром на то да сматра да је дело важно — а и да је моменат више него актуелан — задужиће се да би књига изашла. У предговору ове монографије помињу се тројица приложника из Америке и двојица из Аустралије. Они су платили трошкове штампања. Потврдила се народна изрека: „Не даје онај ко много има, него онај ко је научио да даје“, закључио је аутор. Ђоко Слијепчевић, *Македонско црквено питање* (Минхен: Искра, 1969), 5.

⁸⁷ У писму породици Пивац 26. 5. 1973. године обавестио их је да написано дело годинама није достављено штампарији јер се „чека чудо“. Истовремено, бројни Срби се бусају у груди и свете Косово и Метохију само када се напију. Али, да неко помогне дело о Старој Србији — готово је немогуће, закључак је аутора. Ђоко Слијепчевић, *Српско-арданашки односи кроз векове: са њосећним осврћом на новије време* (Минхен: Искра, 1974), 5.

⁸⁸ Ljelja Slijepčević, *Klosterspitäler und Heilkunde im alten Serbien*, Dissertation (Köln: Universität in Köln, 1971).

АКТИВНОСТИ ТОКОМ ПЕНЗИОНЕРСКИХ ДАНА

Одлазак у пензију и пресељење у Келн допринели су његовој решености да се посвети реализацији бројних идеја које су га надахњивале годинама и деценијама. Многи његови планови су до тада остали нереализовани због низа, не баш срећних, животних околности. Током пензионерских дана велики број њих је успео да оствари и приведе крају. У овом периоду одштампан је знатан број његових дела: *Јуџославија уочи и за време Другој светској рати, Хиландарско њишање у XIX и њочейком XX века*, *Die Autokephale sogenannte mazedonischen orthodoxen Kirche von kanonischen und geschichtlichen Standpunkt beurteilt*, *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије, Генерал Коста М. Мушички. Крајак њрејлед живота и рада, Пишање Босне и Херцеговине у XIX веку, Српска ослободилачка идеја, Историја Српске ѡправославне цркве 3 и Две студије (Нићифор Дучић — ѡрило за монографију; Развод брака краља Милана и краљице Најалије)*. Осим тога, наставио је сарадњу са Институтом у коме је био запослен. У едицији *Биографски лексикон историје Јуџоистичне Европе (Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas)*⁸⁹ објавио је укупно 21 одредницу. Прилично је широк дијапазон личности које је обрадио и чије је биографије и постигнућа приказао.⁹⁰

Срећивањем вишедеценијских записа и рукописа пронашао је неке своје радове које готово да је предао забору. У писму Бошку Костићу 28. 10. 1980. године забележио је да је, преврћући папире и документа, угледао свој опширни манускрипт написан још у Берну педесетих година под насловом *Српско њишање*. Разврставањем некадашњих белешки, које је саставио и дорадио, настала су дела *Српска ослободилачка идеја* и *Пишање Босне и Херцеговине у XIX и њочейком XX века*.

После одређене паузе наставио је да пише пријатељима, познаницима, политичким емигрантима и људима из црквених кругова. Најчешће их је обавештавао о делима која ускоро излазе из штампе. Са владиком Лаврентијем је имао повремене сусрете и разговоре.⁹¹ Осим устаљених дискусија о црквеним стварима, у једном разговору њих двојица су разматрала припрему штампања сабраних дела владике др Николаја Велимировића.⁹² Епископ Лаврентије

⁸⁹ Mathias Bernath, Felix von Schroeder, *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, 1 (München: Südosteuropa Institut, 1974); Mathias Bernath, Felix von Schroeder, *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, 2 (München: Südosteuropa Institut, 1976); Mathias Bernath, Felix von Schroeder, *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, 3 (München: Südosteuropa Institut, 1979); Mathias Bernath, Franz Nehring, *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, 4 (München: Südosteuropa Institut, 1981).

⁹⁰ Андријашевић, „Рад проф. др Ђока Слијепчевића у Институту“, 130–133.

⁹¹ Писма владици Лаврентију, фасцикла „Раскол“, Архив СПЦ у Химелстиру.

⁹² Ово је било прво издање обједињених дела владике Николаја, што је представљало један велики искорак за целокупно издаваштво Српске православне цркве. Са правом се овај издавачки

је тада указивао да финансије нису једини проблем.⁹³ И у овом ангажману Епархије западноевропске проф. Слијепчевић је одиграо одређену улогу. Он је послао прикупљене биографске податке о животу и раду владике Николаја после његовог пресељења у Америку. Владика Лаврентије му се захвалио писмом од 20. 8. 1978. године следећим речима: „Драги господине професоре, Од срца хвала на драгоценом материјалу о животу и раду блажене успомене Владике Николаја у емиграцији. Ово ће бити основа и велики допринос за поглавље у његовој биографији, које је до сада било потпуно празно.“ У једној разгледници, послатој 25. 8. 1984. године, владика Лаврентије се захваљује „на послатим извештајима о 'одељеној браћи'. Кад дођем на освећење Цркве у Јасеновцу ако Бог да, понећу све то Св. Синоду ради обавештења.“ Из овога се закључује да је проф. Слијепчевић повремено слао своја обавештења на захтев највиших црквених власти. Разуме се да су овакви извештаји углавном били преношени преко посредника, односно нису слати редовном поштом, нити се о њима говорило наглас и пред бројнијом публиком.

Током пензионерских дана проф. Слијепчевић је у више наврата путовао ван Немачке. Био је у манастиру Хиландар 1978. године.⁹⁴ Тамо се задржао три седмице и то је био једини пут да је походио ову светињу.⁹⁵ У Солуну је одржао

подухват може окарактерисати као капиталан. Николај Велимировић, *Сабрана дела*, 1–12 (Диселдорф–Химелстир: Епархија западноевропска, 1976–1986); Лаврентије Трифуновић, „Објављивање дела Владике Николаја“, Лаврентије Трифуновић, *Руковeйи са њиве Госјодње* (Љубовија: Манастир Соко, 2007), 281–287.

⁹³ Ово је Слијепчевић поменуо у писму Бошку Костићу од 4. 5. 1978. Спољне околности, посебно третман према политичким емигрантима у Западној Европи — који су се у великом броју окупљали у храмовима СПЦ и често били активни при својим парохијама — није се могао лако подносити. Свакако да је владика Лаврентије био свестан тога да се налази под присмотром југословенских служби безбедности, односно 'под мерама'. Тадашња власт у СФРЈ сигурно није била најзадовољнија његовом одлуком да се штампају и промовишу сабрана дела црквеног великодостојника који је био изразити противник комунистичке идеологије, КПЈ, као и нових револуционарних власти у ДФЈ/ФНРЈ. Не би требало заборавити да је владика Лаврентије путовао на заседања Светог архијерејског сабора Српске православне цркве у Београд, па је свакако морао да буде и пажљив и обазрив. У том контексту, у чланку објављеном 2010. године, наводи се да је архијереј Лаврентије дао изјаву историчару Срђану Цветковићу 29. 12. 2008. године: „Владика Лаврентије је и касније будно праћен, али како се по његовим речима није превише *йейћ*ао у *йолић*ику и како је своје деловање усмерио на духовне ствари није имао већих проблема са комунистичким режимом. Недавно му је, наводи владика, бивши први човек СДБ [Службе државне безбедности — *най. аућ*.] Јовица Станишић приликом случајног сусрета на Војномедицинској академији рекао да је био задужен и за његово праћење током седамдесетих док је Лаврентије био епископ западноевропски. На питање Лаврентија да ли су му ишта замерали, Станишић је одговорио одрично. Верска комисија му је једино замерала због обраћања на скупу дома Карађорђевића у Лестеру 1969, за шта је својевремено морао да одговара пред надлежним органима“, Срђан Цветковић, „Владика Лаврентије у дојавама доушника Службе државне безбедности“, *Архив* № 1–2 (2010): 97.

⁹⁴ Виза за посету Свете Горе Атонске бр. 6342, издата 30. 8. 1978.

⁹⁵ Писмо епископу Лаврентију 5. 10. 1978; Ђока Слијепчевић, „Сусрет са Хиландаром“, *Искра* № 664–665 (1979).

предавање 4. 3. 1980. године у Институту за балканске студије. Био је задовољан третманом који су му организатори пружили.⁹⁶ На одмор је отишао у Тунис током јесени 1980. године.⁹⁷

Наредне године је у Торонту одржао предавање о митрополиту Михаилу Јовановићу. Организатор је била Српска национална академија из Канаде, а Софија Шкорић, познаница заједничког пријатеља Гојка Протића, упутила му је позив у име ове институције.⁹⁸ Том приликом је био смештен код политичког емигранта Боре Драгашевића.⁹⁹ Крајем 1981. желео је да га неко замени на месту председника у Удружењу добровољаца, али се већина чланова са тим није сложила.¹⁰⁰ У писму Бошку Костићу 29. 1. 1982. године навео је да, када седне и гледа своје књиге, примећује да ће све то остати пусто. Према сопственој процени, има их између две и три хиљаде. Најрадије би их продао да би мало путовао са супругом. Запитао се — коме, и како?

Почетком 1983. године добио је понуду од епископа Лаврентија¹⁰¹ да друго издање књиге *Српско-арбанашки односи кроз векове: са њосебним осврћом на новије време* одштапа Епархија западноевропска.¹⁰² Именовани владика му је пренео да је патријарх Герман изјавио да је све погодио у првом издању наведеног дела.¹⁰³ Он је начелно пристао, под условом да последње две целине доради, јер су се неке околности промениле. У писму војводи Момчилу Ђујићу¹⁰⁴ 9. 5. 1983. године обавестио га је да му је Српска књижевна задруга (СКЗ)

⁹⁶ Писмо Бошку Костићу од 25. 2. 1980. Навео је да Балкански институт има добру библиотеку, да је обилазио музеје и манастир при коме се налази Институт за светоотачку књижевност. Био је позитивно изненађен чињеницом да у тој светињи микрофилмују рукописе и старе књиге. Поменуо је да овај институт сарађује са Балканолошким институтом у Београду, који води Радован Самарцић, према његовом мишљењу „добар и позитиван историчар“.

⁹⁷ Предислав Кубуровић, писмо Слијепчевићу, 14. 12. 1980.

⁹⁸ Софија Шкорић, имејл аутору рада, 28. 3. 2017; писмо Слијепчевића Бошку Костићу, 23. 12. 1980.

⁹⁹ Бора Драгашевић, имејл аутору рада, 23. 12. 2016. и Слијепчевићево писмо упућено Бошку Костићу 9. 2. 1981.

¹⁰⁰ Слијепчевићево писмо Бошку Костићу, 30. 11. 1981.

¹⁰¹ Слијепчевићево писмо Бошку Костићу, 31. 1. 1983.

¹⁰² Залагањем овог архијереја поново је одштапан други том *Историје Српске православне цркве*.

¹⁰³ Аутор рада је поставио питање свештенику Мићи Јанковићу какво је мишљење имао патријарх Герман о проф. Слијепчевићу. Одговор гласи: „Мишљење блаженопочившег Патријарха Германа било је само како се пожелети може. Са задовољством је о њему говорио, као о реткој национално-научној величини наше Цркве.“ Милан Јанковић, имејл аутору рада, 26. 11. 2016. Исто питање постављено је и протођакону Момиру Лечићу, вишегодишњем шефу Кабинета патријарха српског Германа, а касније и патријарха Павла. Лечић је одговорио да је патријарх Герман имао „веома добро мишљење о проф. Слијепчевићу“, напомињући да је Његова светост патријарх добио оба тома *Историје Српске православне цркве*, као и дела о Македонији, Момир Лечић, телефонски разговор са аутором рада, 11. 1. 2017.

¹⁰⁴ Момчило Ђујић (1907–1999) рођен је у селу Ковачић код Книна. Завршио је Богословију у Сремским Карловцима, претходно објавивши збирку песама. Рукоположен је у свештеника 1933. године. Имао је троје деце. Био је предан парохијски свештеник, који се посветио и националном раду. Када је почело истребљивање Срба у Независној Држави Хрватској 1941. године, Ђујић је

послала формулар за чланство, као и да то износи око 100 долара годишње, али да, упркос својој жељи да постане члан, он тај новац нема.

У међувремену, у Немачку су почели да долазе заинтересовани истраживачи и појединци који су желели да се сусретну са неким од истакнутих емиграната ради упознавања њиховог дела и жеље да из прве руке сазнају извесне појединости. Историчар др Веселин Ђуретић разговарао је половином 1987. године у Келну са проф. Слијепчевићем посредовањем емигранта Душана Пејчића. Том приликом „[...] Разговор је дуго трајао; присутно је било неколико људи. [...] Пажљиво сам слушао причу овог умног човјека, на различите теме.“¹⁰⁵

ПОСЛЕДЊЕ ГОДИНЕ ЖИВОТА

Године су неумитно пролазиле и проф. Слијепчевић је све више оболевао. Последњи пут је присуствовао Добровољачком сабору, шестом по реду, у месту Радеформвалд (Radevormwald), августа 1991. Љиљана Поњавић навела је да је то било „последње појављивање др Ђоке Слијепчевића у јавности“.¹⁰⁶

Утеха за његов животни рад и посвећеност Српској православној цркви, њеној историји, и уопште историјској науци, стигла је са највишег места. На предлог епископа Лаврентија Свети архијерејски синод Српске православне цркве под председништвом патријарха српског господина Павла доделио му је Орден Светог Саве првог степена. Одликовање му је уручио владика Лаврентије после архијерејске литургије у диселдорфском храму 26. 5. 1991. године. Он се писмено захвалио Светом архијерејском синоду 6. 6. 1991. године.

Веома му је значила и чињеница да је примљен за почасног члана у Удружење књижевника Србије (УКС). О томе га је обавестио академик Матија Бећковић, тадашњи председник, у писму од 22. 6. 1990. године. Ускоро је уследила још једна сатисфакција. Била је то одлука реномираног издавача у Југославији — Београдског издавачко-графичког завода (БИГЗ)¹⁰⁷ да одштапа тротомну

преузео да предводи већ формиране четничке јединице у Книнској Крајини. Тада је одлучио да више не чинодејствује. Био је истакнути вођа Динарске четничке дивизије и додељен му је чин четничког војводе. Крајем 1944. године емигрирао је у Италију, затим у Француску, а касније се одселио у Америку, у којој је живео до смрти. У Југославији је био проглашен за ратног злочинца. Године 1998. Орденом Карађорђевог звезде првог реда одликовала га је председница Републике Српске проф. др Биљана Плавшић.

¹⁰⁵ Веселин Ђуретић, писмо аутору рада, 2. 5. 2017.

¹⁰⁶ Љиљана Поњавић, „Годишњица смрти др Ђоке Слијепчевића. Великани не умиру“, *Нова искра* II, № 3 (1994): 25.

¹⁰⁷ Ово није било једноставно, јер је само годину и по дана раније уследила „оштра осуда од стране Градског комитета Савеза комуниста Београда и позивање партијске организације и колектива издавача да преиспитају коначну одлуку о БИГЗ-овом покушају да се издају *Сабрана дела Слободана Јовановића (1989)*“, Јовица Труља, „Прилог истраживању феноменологије остракизма интелектуалаца у Србији“, *Perspektive implementacije evropskih standarda u pravni sistem Srbije*, 4, prir. Stevan Lilić (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014), 58.

Историју Српске православне цркве 1991. године. Ово издање било је запажено на сајму књига у Београду. Његовом представљању присуствовао је патријарх Павле,¹⁰⁸ док је владика Лаврентије говорио о овом издавачком подухвату, истакавши „да је њеним штампањем попуњена велика празнина у нашој науци и култури. Јер, до појаве овог дела није постојала комплетна историја Српске православне цркве.“¹⁰⁹ Новинар Слободан Јанковић је у емисији „Вечерас заједно“ на Првом програму Радио Београда 19. 12. 1991. године приметио да је то проф. Слијепчевићу била „[...] промоција прве његове књиге у отаџбини после рата. [...] Те вечери, под куполама Београдског сајма на овој промоцији окупило се стотинак угледника и љубитеља књиге да би поздравило рушење још једне комунистичке баријере која је др Ђока Слијепчевића држала далеко од научних и животних изворишта завичаја дуже од четири деценије. [...] Само за уношење неке од његових књига, штампаних углавном у издању 'Искре' из Минхена, могло је да се добије и по три године затвора.“ У писму из 1992. године одговорна лица БИГЗ-а са аутора обавестила: „Ваша књига је овде доживела велики успех. Оцењена је као један од најзначајнијих издавачких и културних догађаја у нашој земљи.“

На крају, проф. Слијепчевић је био изузетно поносан на своју ћерку др Љељу Слијепчевић — њена лекарска постигнућа и успешно изграђену каријеру, као и на вишегодишње волонтерско пожртвовање исказано током трајања рата у бившој Југославији.¹¹⁰ Импоновао му је њен предан ангажман на сакупљању финансијске помоћи за ратну сирочад, као и прикупљању лекова, медицинских средстава и помагала за рањене и унесрећене. Она је лично приложила знатне новчане прилоге у том циљу. Послала је и неколико једнократних финансијских помоћи ученицима богословија и студентима теологије.¹¹¹

Ђоко Слијепчевић упокојио се 16. 1. 1993. године у болници у Келну. Сахрањен је 21. 1. 1993. на гробљу Еверзбург у Оснабрику (Eversburger Friedhof in Osnabrück). Опело је у оснабричком храму Светог Георгија служио надлежни епископ Константин Ђокић, а саслуживали су игуман Максим Продановић, свештеници Милан Јовановић, Добривоје Ђилерџић, Миленко Зебић, Јован Марић, Драган Секулић, Петар Ђилерџић и протођакон Милан Дарда. Владика Константин и свештеник Добривоје Ђилерџић одржали су беседу у храму, док су то на гробу учинили Никола Живановић и Владимир Љотић. Сахрани

¹⁰⁸ „Патријарх Павле на Сајму књига“, *Полиџика* (26. 10. 1991).

¹⁰⁹ *Истио*; С. Костић, „Промоције и уздаси“, *Борба* (28. 10. 1991): 21.

¹¹⁰ Колунџић, имејл аутору рада, 5. 5. 2017; протојереј-ставрофор Драгољуб Јојић, телефонски разговор са аутором, 6. 5. 2017.

¹¹¹ И после смрти свога оца и престанка ратних дејстава у бившој Југославији, она је наставила да организује хуманитарни рад и да прилаже потребитима, *Независни дневни листи Весџи* № 116/18 (1997): 2.

су присуствовали и свештеници Божа Патрновић, Тома Марковић и Неђо Јањић. На јектеније је одговарао хор оснабрничке парохије.¹¹²

Вест о његовој смрти пренета је у бројним дневним и периодичним гласилима у расејању,¹¹³ црквеним листовима у дијаспори¹¹⁴ и у Савезној Републици Југославији.¹¹⁵ У *Православљу* је објављен „Последњи интервју са др Ђоком Слијепчевићем ’Учинио сам колико сам могао’“.¹¹⁶ На комеморацији одржаној у УКС 29. јануара говорили су Јован Радуловић и Слободан Милеуснић.¹¹⁷

ДЕЛО И ЗАОСТАВШТИНА ПРОФ. ДР ЂОКА СЛИЈЕПЧЕВИЋА НАКОН ЊЕГОВЕ СМРТИ

Неколико месеци након смрти проф. Слијепчевића његова породица је одлучила да среди његов лични архив. Том приликом је, према изјави његове ћерке, бачено неколико кутија његове кореспонденције и неколико кофера разних белешки и новинских исечака. Ово је урађено зато што нико није био заинтересован да то преузме, или да се бави његовим радом, односно да истражи и прикаже домете његовог стваралаштва.

Ђокова супруга Радојка добила је писмо од епископа шумадијског и дописног члана САНУ др Саве Вуковића 2. 6. 1993. године.¹¹⁸ У њему је затражено да се део личног архива митрополита Михаила Јовановића врати у Србију, јер је утврђено да је Слијепчевић приликом израде монографије о овом црквеном великодостојнику задржао један део тог архива, који се чувао у Патријаршији Српске православне цркве.¹¹⁹ Радојка је пронашла осам писама митрополита Михаила, које је, са пропратним писмом 28. 1. 1994. године, правник Андрија

¹¹² Изјава захвалности породице Слијепчевић, *Искра* № 983 (1993): 28; аноним, „Смрт у туђини“, *Новосћи [франкфуртске]* (16. 2. 1993): 16.

¹¹³ Аноним, „Смрт и сахрана др Ђоке Слијепчевића“, *Искра* XLIV, № 981 (1993): 13; аноним, „Тужна вест из Немачке. Др Ђоко Слијепчевић (1908–1993)“, *Глас канадских Срба* (28. 1. 1993): 8; Гојко Протић, „Преминуо је др Ђоко Слијепчевић“, *Глас канадских Срба* (25. 2. 1993): 6; Аноним, „Смрт у туђини“, *Новосћи [франкфуртске]* (16. 2. 1993): 16; Светомир Пауновић, „Др. Ђоко Слијепчевић“, *Новине сербске* (1. 2. 1993): 11.

¹¹⁴ *Глас српске љавославне Епархије бриџанско-скандинавске* XXXIV, № 121 (1993): 12. У некролозима насловљеним „Наши покојници“ налази се и „Др Ђоко Слијепчевић“, непотписан.

¹¹⁵ Предраг Пузовић, „Ђоко Слијепчевић“, *Православље* № 622 (1993): 2; Предраг Пузовић, „Др Ђоко Слијепчевић“, *Гласник, службени лист Српске љавославне цркве* № 4 (1993): 71–72.

¹¹⁶ *Православље* № 621 (1993): 8. У питању је скраћени део интервјуа дат крајем 1990. године Слободану Јанковићу.

¹¹⁷ Вест о комеморацији у УКС, потписана од „В. М.“, *Политика* (29. 1. 1993): 16.

¹¹⁸ Слијепчевић је са владиком Савом разменио неколико писама од његовог постављења за епископа источноамеричког и канадског 1967. године.

¹¹⁹ Тог момента је владика Сава био председник Организационог одбора научног скупа „Живот и дело митрополита Михаила“, одржаног у Сокобањи од 22. до 25. 9. 1994. године под покровитељством СПЦ, САНУ и Министарства науке, културе и вера Републике Србије. Секретар Организационог одбора била је Олгица Момчиловић, запослена у Библиотеци САНУ.

Љешевић, сестрић Ђока Слијепчевића, предао владици Сави у Београду. Архијереј шумадијски је ово потврдио у писму Радојки 10. 3. 1994. године, написавши: „Писма ће бити чувана у Српској патријаршији.“ Потом је све уступио Архиву САНУ.¹²⁰ У истом писму, владика Сава је навео да је предлог министра вера Републике Србије мр Драгана Драгојловића да се целокупни архив Слијепчевића уступи Патријаршији у Београду. Ипак, Радојка је то одбила, сматрајући да још није наступило погодно време да се то спроведе.

У међувремену, породица је одлучила да се целокупна библиотека проф. Слијепчевића — 52 кутије — поклони Православном богословском факултету у Београду са циљем да се формира његов легат при овом училишту. Тим поводом др Љеља Слијепчевић писмом се обратила декану протојереју проф. др Радовану Биговићу 17. 5. 2002. године.¹²¹ Декан се захвалио, наводећи да је то „обрадовало не само студенте и професоре Богословског факултета већ и целокупну културну и научну јавност у нашој Отаџбини.“¹²² На његов предлог, 30. 9. 2002. године одржана је Академија у част проф. др Ђока Слијепчевића. Организација је поверена протојереју проф. др Предрагу Пузовићу и протојереју проф. др Радомиру Поповићу.¹²³

Нека дела проф. Слијепчевића остала су необјављена. У писму породици Пивац 26. 5 1973. године он је поменуо да је започео прикупљање материјала о национално-конфесионалним несугласицама на Балкану. Ово истраживање „главна је души посланица“ — биле су тадашње његове речи. Тачан назив монографије написане на немачком језику гласи *Конфесионалне сујројиносџи на Балкану у XIX веку*. Такође је навео да постоји још један рукопис на немачком, који је настао по идеји др Алојза Шмауса:¹²⁴ *Исихазам код Јужних Словена (Der Hesychasmus bei den Südslaven)*. И рукопис *Тито без маске (Tito ohne Maske)*, који је написан на немачком језику у великој конспиративности, у Еболију 1947. године, никада није објављен, нити игде поменут.

Године 2019. издавачка кућа Catena mundi одштампала је тротомну *Исџиорију Срџске ѣ православне цркве* у тиражу од 1.500 примерака. Предговор је написао историчар проф. др Милош Ковић.

¹²⁰ Љубазношћу Милета Станића, заменика управника Архива САНУ, аутор рада је 7. 5. 2017. имао увид у ову архиву, заведену под бр. 14808.

¹²¹ Архив ПФФ, С-169, 31. 5. 2002.

¹²² Архив ПФФ, С-184/2002, 14. 6. 2002.

¹²³ Александар Средојевић, „Великану у част. За хвала — никад није касно“, *Нова искра* № 70 (2002): 28–29.

¹²⁴ Алојз Шмаус (1901–1970) био је истакнути балканолог и полиглота. Након одбрањене докторске тезе на Минхенском универзитету, на коме је касније и хабилитирао, живео је двадесет две године у Београду, где је објавио велики број научних радова из балканологије, славистике, фолклористике, књижевности и јужнословенске епике.

ЗАКЉУЧАК

Ђоко Слијепчевић провео је другу половину свог живота у Савезној Републици Немачкој. У баварској престоници се запослио и наставио породични живот након једанаестогодишњег прекида условљеног његовим емигрирањем из Југославије. У потпуности се посветио писању и проучавању тема којима је био понесен још од средњошколских дана у призренској богословској школи и студирања православне теологије и црквене историје на Београдском универзитету. О томе сведочи неколико стотина до сада пописаних чланака објављених у *Искри* током четири деценије дугог сарађивања са овим емигрантским гласилом. Политички ангажман никада није остављао по страни и уклапао га је у своје свакодневне активности. Запослење у Институту за југоисточну Европу вишеструко му је користило и он је из тог посла извукао максимум за своје прекупације — бављење историјом, изучавање Балкана, српско питање, праћење ситуације у Југославији и ангажованост у борби против комунистичке идеологије.

Истраживање његовог личног архива пружило је једну потпуно непознату слику о овом ствараоцу — осећај његовог унутрашњег света и начина на који је описивао спољне околности које му најчешће нису ишле на руку. Садржај бројних (сачуваних) писама насталих током периода дужег од четрдесет година — упућених рођацима, пријатељима, сарадницима и познаницима — указује на то да је сматрао да његов рад и стваралаштво нису вредновани у оној мери која би требало да припада делима објављеним далеко од топлине отаџбине. Његова преписка упућује на лична суочавања са разочарењима и са начином на који су третирани и он сам и његова дела. Често је наглашавао да се не разуме важност онога што ради и да то несхватање долази из емигрантских кругова, од интелектуалаца и професора који су се предали колотечини и повукли, али и од многих свештеника и епископа по читавом свету — који се уопште не оглашавају нити раде на црквеном и националном пољу, као и оних који су стекли материјалну сигурност, али не желе да подрже штампање важних дела и корисних наслова.

Период дуг готово четири деценије, током кога је живео у Немачкој, представља врхунац његовог стваралаштва. За то време објавио је највећи део својих резултата, закључака и размишљања. Пред крај његовог живота уследило је неколико признања, која су га ободрила. Између осталог, била је то одлука о примању у Удружење књижевника Србије, као и штампање тротомне *Историје Српске православне цркве* у Београдском издавачко-графичком заводу. Ипак, највећу сатисфакцију и потврду вредности свог рада осетио је примом Ордена Светог Саве првог степена, који му је доделио Свети архијерејски синод Српске православне цркве.

Након његове смрти сачуван је део његовог архива и неколико необјављених дела. Довољна историјска дистанца, као и чињеница да је у Србији у

фокусу истраживања период Другог светског рата, указују на то да је настало погодно време да се издавање његових одабраних дела започне и да се његова улога — резултати и домети стваралаштва — валоризују на адекватан начин. Управо поменут чланак проф. Јовице Тркуље — у коме је указано на чињеницу да је унижавање интелектуалаца у Србији дугог континуитета и дубоко утемељено, на шта се накалемио и бољшевички антиинтелектуализам — представља позив да се са таквом праксом прекине. Овај професор је закључио да „ако је темељ средњовековног друштва била земља, а нововековног капитал, извесно је да ће темељ друштва XXI века бити знање. Са остракизмом према властитој памети српски народ у том веку не очекује ништа добро. [...] Изгон зналаца и расуло интелектуалног хабитуса могу имати кобне последице за судбину нашег народа и државе.“¹²⁵ Стога би осветљавање дела историчара цркве проф. др Ђока Слијепчевића могао бити само један корак на путу превазилажења и одбацивања остракизма, односно искорак који би свакако требало начинити.

Захвалност

Велику благодарност за подршку приликом израде овог рада аутор исказује: др Љељи Слијепчевић; Михаилу Миши Костићу из Милвокија; свим поменутим епископима, свештеницима, професорима и личностима које су пружиле своја сведочанства; црквеној општини Српске православне цркве у Минхену; свештенику Бојану Симићу; породици Длоухи из Ердинга; породицама Гардашевић, Тривић, Веселиновић, Јовану Гавриловићу и Стојану Бајићу из Минхена; породици Аничих из Регензбурга; породици Асановић из Нирнберга; Бобану Планинчићу из Мозбурга, и Раденки Шкрут из Фрајзинга.

ИЗВОРИ

НЕОБЈАВЉЕНИ АРХИВСКИ ИЗВОРИ

- Архив Кабинета патријарха српског, Српска патријаршија, Београд.
- Архив Југославије, Фонд 110: Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, Одлуке Државне комисије, подгрупа „F Br 781–900“, фасцикла бр. 86, досије „Slijepčević Đoko M.“.
- Архив Српске православне цркве, Београд.
- Архив Српске православне цркве Епархије диселдорфске и немачке, Манастир Пресвете Богородице, Химелстир, Савезна Република Немачка.
- Архив Српске православне цркве Епархије новограчаничко-средњозападноамеричке (некадашње Митрополије средњозападноамеричке), Манастир Светог Саве, Либертивил, Сједињене Америчке Државе.

¹²⁵ Тркуља, „Прилог истраживању феноменологије остракизма“, 68–69.

- Архив Српске православне цркве, Црквена општина у Минхену, Савезна Република Немачка.
- Архив Српске академије наука и уметности, Београд.
- Архив Православног богословског факултета Универзитета у Београду.
- Архив Ђока М. Слијепчевића, Оснабрик, Савезна Република Немачка.
- Архив Бошка Н. Костића, Милвоки, Висконсин, Сједињене Америчке Државе.
- Баварски државни архив (Bayerisches Hauptstaatsarchiv), Минхен, Савезна Република Немачка. Фондови: „Abt. V Südostinstitut 29“ и подгрупа фонда „Südost-Institut, Personalakten, Familienname: S (BayHStA Südostinstitut 242)“.
- Војни архив, Београд. Група фондова На, К 60, Ф 5, бр. рег. 2/1–53.
- Државни архив Канаде, Отава. Фонд Перо Булат (MG30-D325, vol. 11, file № 29).
- Момчило Вуковић Бирчанин — Мумија, *Подијени Срби њолићки емигранци*.
- Фамилијарна писма размењена између породице Слијепчевић (Немачка) и породице Пивац (Америка).

Изјаве, интервјуи, писма, имејлови, телефонски разговори

- Вељко, Милутин. Телефонски разговори са аутором рада, 11. и 16. 4. 2017.
- Гардашевић, Драгаш. Разговор са аутором рада, 2. 8. 2016.
- Драгашевић, Бора. Имејл аутору рада, 23. 12. 2016.
- Ђуретић, Веселин, Писмо аутору рада, 2. 5. 2017.
- Ђуричић, Драган. Телефонски разговор са аутором рада, 25. 8. 2016.
- Ивањи, Иван. Имејл аутору рада, 5. 5. 2019.
- Јанковић, Милан Мића. Имејл аутору рада, 26. 11. 2016.
- Јеротић, Владета. Разговор са аутором рада, 9. 9. 2016.
- Јојић, Драгољуб. Телефонски разговор са аутором рада, 6. 5. 2017.
- Калезић, Димитрије. Имејл аутору рада, 6. 11. 2017.
- Колунџић, Душан. Имејл аутору рада, 5. 5. 2017.
- Лечић, Момир. Телефонски разговор са аутором рада, 11. 1. 2017.
- Љотић, Владимир. Имејл аутору рада, 25. 7. 2016.
- Матејић, Матеја. Разговор преко скајпа, 19. 1. 2017; имејлови аутору рада, 28. и 29. 1. 2017.
- Митровић, Никодије (Ник Мартел). Разговор преко скајпа, 19. 1. 2017.
- Пантелић, Драгомир. Телефонски разговори са аутором рада, 9. и 29. 8. 2016.
- Пејић, Милан. Телефонски разговор са аутором рада, 15. 1. 2017; имејл аутору рада, 23. 5. 2019.
- Петаковић, Велимир. Телефонски разговор са аутором рада, 19. 10. 2016.
- Пивац, Марко. Имејлови аутору рада, 15. и 18. 6. 2016; 16. и 19. 7. 2016; 22. 10. 2016; 3. и 27. 3. 2017.
- Протић, Ксенија. Разговор са аутором рада, 20. 10. 2017.
- Слијепчевић, др Љеља. Ауторизовани текстови интервјуа у поседу аутора рада, 3. 2016 — 4. 2019.
- Станић, Градимир. Разговор са аутором рада, 23. и 24. 2. 2016.
- Тарнанидис, Јоанис. Телефонски разговор са аутором рада, 15. 4. 2019; имејл аутору рада, 17. 7. 2019.

- Тодоровић, Часлав. Разговори са аутором рада, 14. и 20. 9. 2016.
- Томић, Василије. Имејл аутору рада, 18. 1. 2019.
- Томић, Добривоје Бобан. Разговор са аутором рада, 14. 9. 2016.
- Трифуновић, Лаврентије. Имејл аутору рада, 1. 4. 2017.
- Шкорић, Софија. Имејл аутору рада, 28. 3. 2017.

Дневна, периодична и повремена штампа/гласила

- Адамовић, Саша. „Туђина је туга голема [интервју].“ *Stav, magazin za politiku i kulturu* № 77 (1991): 38–39.
- Аноним. „Др Ђоко Слијепчевић [некролог].“ *Глас српске њравославне Епархије бриџанско-скандинавске* XXXIV, № 121 (1993): 12.
- Аноним. „Смрт и сахрана др Ђоке Слијепчевића.“ *Искра* XLIV, № 981 (1993): 13.
- Аноним. „Смрт у туђини.“ *Новосћи [франкфуртске]* (16. 2. 1993): 16.
- Аноним. „Тужна вест из Немачке. Др Ђоко Слијепчевић (1908–1993).“ *Глас канадских Срба* (28. 1. 1993): 8.
- Духачек, Антун. „Решио сам да кажем све [фељтон].“ *Полиџика експрес* (јануар–фебруар 1992).
- Костић, С. „Промоције и уздаси.“ *Борба* (28. 10. 1991): 21.
- Милошевић Витман, Мирјана. „Др Ђоко Слијепчевић — Срби хоће све ’на снагу’ [интервју].“ *Нин* (7. 2. 1992).
- „Патријарх Павле на Сајму књига.“ *Полиџика* (26. 10. 1991).
- Пауновић, Светомир. „Др. Ђоко Слијепчевић.“ *Новине србске* (1. 2. 1993): 11.
- Поњавић, Љиљана. „Годишњица смрти др Ђоке Слијепчевића. Великани не умиру.“ *Нова искра* II, № 3 (1994): 25.
- Протић, Гојко. „Преминуо је др Ђоко Слијепчевић.“ *Глас канадских Срба* (25. 2. 1993): 6.
- Пузовић, Предраг. „Др Ђоко Слијепчевић.“ *Гласник, службени лист Српске њравославне цркве* LXXIV, № 4 (1993): 71–72.
- Пузовић, Предраг. „Ђоко Слијепчевић.“ *Православље* № 622 (1993): 2.

Филмови

- „Екстремна југословенска емиграција 1“ и „Екстремна југословенска емиграција 2“, сценарио Велибор Јовановић, режија Срђан Хаџић, продукција Војно-филмски центар „Застава филм“, Београд, 1970.
- „Halo München“, dokumentarni film, scenario i režija Krsto Papić, 1968, <https://www.youtube.com/watch?v=S2ZB5tVgwfo>. Приступљено 1. 12. 2017.
- „Ubistvo u Titovo ime“, документарни филм, продукција Дојче веле (Deutsche Welle), Савезна Република Немачка, 2014, <http://www.dw.com/sr/ubistvo-u-titovo-ime/a-18136926>. Приступљено 6. 6. 2017.

Емисије

- „Духовници“, аутор Веља Павловић, Телевизија Студио Б, продукција Епархија бачка, <https://www.youtube.com/watch?v=bsPNjоEOL3w>. Приступљено 30. 12. 2016.

- „Епископ Лаврентије (30 година у Шапцу)“, први део, Телевизија Храм, http://src.rs/sr/tv_hram_intervju_sa_vladikom_lavrenitijem. Приступљено 1. 8. 2019.
- „Епископ Лаврентије (30 година у Шапцу)“, други део, Телевизија Храм, https://www.youtube.com/watch?v=7_INgi_eEpo. Приступљено 15. 8. 2019.
- „Разговор угодни“, аутор протојереј-ставрофор проф. др Драгомир Сандо, Телевизија Храм, <https://www.youtube.com/watch?v=rG-4DVCKXkA>. Приступљено 3. 3. 2018.
- „Разговор угодни“, аутор протојереј-ставрофор проф. др Драгомир Сандо, Телевизија Храм, https://www.youtube.com/watch?v=P4WIF_LXGPg&t=245s. Приступљено 10. 10. 2018.
- „Сабрани у расејању“, протојереј-ставрофор Милан Пејић, Телевизија Храм, https://www.youtube.com/watch?v=mFT6cMDEvfU&feature=youtu.be&fbclid=IwAR2sfv3hcfge4CqBAygrzaYLvlow6OMSioDt72LS_wAbSVksNbt4hOAwKw. Приступљено 1. 9. 2018.

Дисертације

- Драгосављевић, Василије З. *Идеолошки ујмицаји евројске фашизма на југо-словенске индустријалстичке јокејне радикалне деснице у међурајном периоду (1921–1941)*. Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2017.
- Kurzydowski, Christian. *Ideology and Politics of Dimitrije Ljotić and the ZBOR movement*. London: University of London, 2017.
- Slijepčević, Ljelja. *Klosterspitäler und Heilkunde im alten Serbien*. Köln: Universität in Köln, 1971.

Објављени архивски извори

- „Саопштење број 10 Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача.“ *Саопштења др. 7–33 о злочинима окупатора и њихових помагача*, 145–171. Београд: Државна штампарија, 1945.
- „Устав Српске православне цркве.“ *Гласник, службени лист Српске православне цркве* (1947).
- <http://www.bspasic.net/aktivnosti/balkanska-pravila-kako-se-sfrj-stitila-od-terorista/>. Приступљено 1. 3. 2019.

БИБЛИОГРАФИЈА

BIBLIOGRAPHY

- Андријашевић, Немања. „О животу и раду Ђока Слијепчевића са библиографијом његових радова до 1944.“ *Симплексис — архив за српску културу и хуманистичку* № 1 (2018): 61–79.
- Андријашевић, Немања. „Рад проф. др Ђока Слијепчевића у Институту за југо-источну Европу (Südosteuropa Institut) у Минхену 1955–1975.“ *Токови историје* № 1 (2019): 111–144.

- Андријашевић, Немања. „Професор др Ђоко Слијепчевић у Швајцарској 1948–1954.“ *Црквене студије* 16, № 2 (2019): 359–378.
- Андријашевић, Немања. „Објављивање чланака проф. др Ђока Слијепчевића у Јужноафричкој Републици.“ *Бојословље* № 2 (2018): 110–125.
- Вејиновић, Славко. *Срби у дијаспори у прошлости и садашњости*. Нови Сад: Музеј Војводине, 1999.
- Велимировић, Николај. *Сабрана дела*, 1–12. Диселдорф–Химелстир: Српска православна црква, Епархија западно-европска, 1976–1986.
- Димитријевић, Бојан. *Војска Недићеве Србије. Оружане снаге српске владе 1941–1945*. Београд: Институт за савремену историју, 2011.
- Драгишић, Петар. „Емигрирање из Србије од шездесетих година XX века до данас. Квантитативни преглед.“ *Токови историје* № 3 (2013): 233–249.
- Драгишић, Петар. „Клубови југословенских радника у Западној Европи седамдесетих година.“ *Токови историје* № 1 (2010): 128–138.
- Духачек, Антун. *Историјски обавештајца. Ујон и њаг југословенске обавештајне службе*. Београд: Графопрес, 1992.
- Зиројевић, Жељко Видаков. *Дојричане ириче*. Београд: самостално издање аутора, 2007.
- Иванковић, Младенка. „Став власти нове Југославије о решавању проблема раздвојених породица.“ *Токови историје* № 3 (2007): 147–162.
- Калабић, Радован. *Српска емиграција (ирилози за историју српског исељеништва 1830–1992)*. Београд: Радован Калабић, 2001.
- Лекић, Славољуб С. „Пријатељска и непријатељска емиграција.“ *Књижевне новине* № 1191–1192 (2011): 7–8.
- Милосављевић, Оливера. *Пошиснућа истина: Колаборација у Србији 1941–1944*. Београд: Хелсиншки одбор за људска права, 2006.
- Митровић, Никодије. *Животи ирионаника анишкомунистије. Истина о удбиним целашима*. Београд: приватно издање писца, 2015.
- Мраовић, Маријана. „Пропаганда домаће управе у Србији 1941–1944. године.“ *Генерал Милан Недић и домаћа управа у Србији 1941–1944. Научни ирилеги*, ур. Вељко Ђурић Мишина, 123–158. Београд: Музеј жртва геноцида, 2017.
- Обрадовић, Ратко. *Одабрани састави (уз неколико сећања на иисца)*. Минхен: Искра, 1972.
- Пантелић, Драгомир. *Мој иуи*. Београд: приватно издање писца, 2003.
- Пауновић, Светомир. *Сећања сведока једној времена*. Београд: приватно издање писца, 2004.
- Поповић, Радомир. „Др Ђоко Слијепчевић — историчар Српске Православне Цркве.“ *Бојословље* № 2 (2002): 269–274.
- Пузовић, Предраг. „Др Ђоко Слијепчевић (1907–1993) — Биографија и библиографија.“ *Бојословље* № 1–2 (1992): 103–116.
- Пузовић, Предраг. „Сећање на Ђоку Слијепчевића.“ *Бојословље* № 2 (2002): 275–278.
- Пузовић, Предраг. „Др Ђоко Слијепчевић — историчар СПЦ.“ Предраг Пузовић. *Прилози за историју Српске Православне Цркве*, 3, 265–271. Фоча: Православни богословски факултет Свети Василије Острошки, 2006.

- Пузовић, Предраг. „Биографија Ђока Слијепчевића (1907–1993).“ *Српска проза данас: Перо и Ђоко Слијепчевић — животи и дјело*, прир. Радослав Братић, 261–264. Билећа: Просвјета — Гацко: Просвјета — Београд: Планета, 1998.
- Пузовић, Предраг. „Епархије Српске Православне Цркве у расејању.“ *Бојословље* № 1–2 (1996): 87–96.
- Ракић, Радомир. „Издавачка делатност Цркве од 1945. до 1970. године.“ *Српска православна црква 1920–1970. Сјоменица о 50-годишњици васјосјављања Српске патријаршије*, 291–310. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1971.
- Слијепчевић, Ђоко. *Стеван Стирајимировић, Митрополић карловачки као поглавар цркве, просветни и национално — политички радник*. Београд: Влад. Н. Рајковић и комп., 1936.
- Слијепчевић, Ђоко. *Одрешена владике Дионисија*. Минхен: Искра, 1963.
- Слијепчевић, Ђоко. „И поред горчине слобода је била слатка.“ *Искра* № 411–412 (1968): 3.
- Слијепчевић, Ђоко. *Македонско црквено поштовање*. Минхен: Искра, 1969.
- Слијепчевић, Ђоко. „Предговор.“ Миша М. Урошевић. *Црни оклој*, 1–4. Мелбурн: самостално издање писца, 1970.
- Слијепчевић, Ђоко. „После годину дана...“ *Искра* № 456–457 (1970).
- Слијепчевић, Ђоко. *Српско-арбанашки односи кроз векове: са посебним освртом на новије време*. Минхен: Искра, 1974.
- Слијепчевић, Ђоко. „Непријатељи на свим странама.“ *Искра* № 621 (1977): 6.
- Слијепчевић, Ђоко. „Сусрет са Хиландаром.“ *Искра* № 664–665 (1979).
- Слијепчевић, Ђоко. „† Мирко М. Влаховић.“ *Искра* № 775 (1983).
- *Сјоменица западно-европске епархије 1969–1984*. Химелстир: Српска православна црква Епархија средњоевропска, 1984.
- Спасовић, Станимир. *Историја Српске православне цркве у Америци и Канади од 1941. до 1991. године*. Торонто: Источник, 1997.
- Спасовић, Станимир. *Историја Српске православне цркве у западној Европи*. Београд–Торонто: Источник, 2002.
- Средојевић, Александар. „Великану у част. За хвала — никад није касно.“ *Нова искра* X, № 70 (2002): 28–29.
- *Српска православна Епархија средњоевропска, Шемањизам 2014*, ур. Дамјан Божић. Београд–Химелстир: Српска православна Епархија средњоевропска, 2014.
- Стефановић, Младен. *Збор Димитрија Љошића 1934–1945*. Београд: Народна књига, 1984.
- Томић, Добривоје Бобан. *Црвено сунце у зеници*, 2. Београд: Удружење књижевника Србије — Књижевне новине, 2004.
- Трифуновић, Лаврентије. *Руковети са њиве Господње*. Љубовија: Манастир Соко, 2007.
- Трифуновић, Лаврентије. *Трагови у њеску*. Љубовија: Манастир Соко, 2007.
- Трукуља, Јовица. „Прилог истраживању феноменологије остракизма интелектуалаца у Србији.“ *Perspektive implementacije evropskih standarda u pravni sistem Srbije*, 4, прир. Stevan Lilić, 39–70. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 2014.

- Цветковић, Срђан. „Владика Лаврентије у дојавама доушника Службе државне безбедности.“ *Архив* № 1–2 (2010): 87–97.
- Џомић, Велибор. *Србска црква, Љоџић и Љоџићевици*. Београд: Штампар Макарије — Подгорица: Октоих, 2009.
- Шапоњић, Владимир Ј. *Крв увачких њећина и грује ноћне море*. Београд: Драслар Партнер, 2013.
- Шапоњић, Владимир Ј. *Неком анђео сѝасиѝелъ, неком народни неѝријаѝелъ*. Београд: Драслар Партнер, 2013.
- Bernath, Mathia, Felix von Schroeder. *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, 2. München: Südosteuropa Institut, 1976.
- Bernath, Mathias, Felix von Schroeder. *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, 1. München: Südosteuropa Institut, 1974.
- Bernath, Mathias, Felix von Schroeder. *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, 3. München: Südosteuropa Institut, 1979.
- Bernath, Mathias, Nehring Franz. *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, 4. München: Südosteuropa Institut, 1981.
- Bojić, Mirko. *Jugoslavenski narodni pokret „Zbor“ 1935–1945. Jedan kritički prikaz*. Београд: Народна knjiga — Alfa, 1996.
- Cvetković, Srđan. „Terorizam i jugoslovenska politička emigracija.“ *Istorija 20. veka* № 2 (2014): 171–197.
- Gligorijević, Branislav. „Politički pokreti i grupe s nacionalsocijalističkom ideologijom i njihova fuzija u Ljotićevom ’Zboru.’“ *Istorijski glasnik* № 4 (1965): 35–83.
- Ivanović, Vladimir. „Ekstremna emigracija u SR Nemačkoj i Jugoslavija.“ *Istorija 20. veka* № 1 (2009): 139–146.
- Ivanović, Vladimir. *Geburtstag pišeš normalno. Jugoslovenski gastarbajteri u SR Nemačkoj i Austriji 1965–1973*. Београд: Institut za savremenu istoriju, 2012.
- Ivanović, Vladimir. *Jugoslavija i SR Nemačka 1967–1973: između ideologije i pragmatizma*. Београд: Institut za savremenu istoriju, 2009.
- Kiefer, Dorothea. *Entwicklungspolitik in Jugoslawien. Ihre Zielsetzungen, Planungen und Ergebnisse*. München: Südost-Institut, 1979.
- Kostić, Boško N. *Za istoriju naših dana: odlomci iz zapisa za vreme okupacije*. Lille: Jean Lausier, 1949.
- Pavlica, Branko. „Migracije iz Jugoslavije u Nemačku — migranti, emigranti, izbeglice, azilanti.“ *Međunarodni problemi* № 1 (2005): 121–158.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, 1–3. Београд: Nolit, 1988.
- Subotić, Dragan. *Srpska politička emigracija u analima jugoslovenske diplomatije (1945–1971). Prilozi za diplomatiju i diplomatsku istoriju*, 1. Београд: Institut za političke studije, 2004.
- Šaponjić, Vladimir J. „Jugoslawische Klubs und Verbände.“ Vladimir J. Šaponjić. *Erschiessen und die Schlucht werfen, 192–194*. Landshut: Autor, 2017.
- Tomić, Dobrivoje Boban. „Zašto sam postao politički emigrant.“ *Hereticus VII*, № 4 (2009): 180–186.
- Velikonja, Josef. „Emigration.“ *Jugoslawien, Südosteuropa — Handbuch*, 1. Herausgegeben von Klaus-Detlev Grothusen, 360–378. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1975.

THE LIFE AND WORK OF PROF. DR. DJOKO SLIJEPCHEVIĆ IN FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY 1954–1993

NEMANJA ANDRIJAŠEVIĆ
University „Ludvig Maximilian“
Institute for Orthodox theology
Munich, Federal Republic of Germany
nemanja.andrijasevic@gmail.com

Summary: The second half of Prof. Dr. Djoko Slijepčević's life which he spent in the Federal Republic of Germany is the subject of this article. Up to the point when he received German citizenship, he lived in this country as a political emigrant. At the same time, in Yugoslavia, he had been declared to be a „war criminal“ and a „criminal against the people“, which stigmatized him profoundly. To highlight his main characteristics, as well as how his role, contribution, and significance had been present and acknowledged among the Serbian people abroad and the priests of the Serbian Orthodox Church, extensive research has been conducted. Primarily, this meant going through his correspondence with his relatives, friends, co-workers and those who shared his ideas, as well as the testimonies of certain people who lived at the time — mostly priests and workers of the Serbian Patriarchate.

The paper also briefly presents the living conditions of political emigrants and economic migrants, who, even though they lived in a West European country did not go by unnoticed by the secret intelligence services of Yugoslavia. The authorities of this country after the war had indeed been interested in the course of the political affinities of its emigrants, the ways in which the Serbian Orthodox Church functioned, as well as the events organized by the cultural-artistic societies and clubs.

In spite of his undoubted academic results — numerous published articles and books, Prof. Slijepčević considered that his achievements had not been respected enough, both by the numerous emigrant groups, as well as all those who had set as their goal to deal with the most important national and religious issues. The year 2019 marks the 50th anniversary of the Serbian Orthodox Diocese in Germany. This work contributes to the understanding of the position of political immigrants and their life and work in the second half of the 20th century in this West European country, by depicting the conditions of their life, as well as the achievements of historian Prof. Dr. Djoko Slijepčević. ► *Key words:* Serbian Orthodox Church in Germany, Diaspora, political emigrants, economic migrants, political assassinations done by the SFRY authorities.